

Universiteit Utrecht

“Politie opnieuw slaags met jeugd: filmverbod!”¹

*Een onderzoek naar het Friese krantendiscours over
massajeugd en bioscoopbezoek in de jaren vijftig*

Maaïke van der Horst

4300513

BA- eindwerkstuk

Media en Cultuur

Blok 2, 2017-2018

Begeleider: André van der Velden

25-01-2018

14.168 woorden

¹ *Leeuwarder Courant*, “Politie opnieuw slaags met jeugd: filmverbod!” 22-10-1956, 11. Via Dekrantvantoen.

Samenvatting

In deze scriptie wordt gepoogd antwoord te geven op de vraag: hoe schrijven de Friese kranten de *Leeuwarder Courant* en de *Feanster* over de relatie tussen jeugd en film tussen 1945 en 1960? Aan de hand van zowel krantenartikelen, sociologische jeugdonderzoeken uit de jaren vijftig en huidige academische bronnen wordt een beeld geschetst van het scala aan interpretatiemogelijkheden dat de lezer toentertijd had om zich een beeld te vormen van de problematiek rondom jeugd en film. In de jaren vijftig was er namelijk sprake van naoorlogse angst voor de verandering van de samenleving, waar de mogelijke ontzuiling en verandering van sociale structuren onderdeel van was. Er is in de jaren vijftig een enorme stijging in bioscoopbezoek te zien, wat bij uitstek een voorbeeld van een 'moderne' vorm van amusement was waar verzuilde instellingen weinig controle over hadden. In de kranten werd dan ook op verschillende manieren geschreven over dit 'probleem'. Uit dit onderzoek blijkt dat er in het persdiscours geen homogeen beeld wordt geschetst van de jeugd, maar dat de jeugd werd gecategoriseerd aan de hand van bepaalde typen. Dit zijn de fabrieksjeugd, de Gereformeerde jeugd en de plattelandsjeugd. Over het algemeen wordt filmbezoek voor alle jeugden als sterk negatief gepresenteerd. De jeugd kon haar vrije tijd beter besteden in (verzuilde) jeugdverenigingen waar ze de kans had om zich individueel te ontwikkelen. Bioscoopbezoek werd onder andere gezien als passief, onkritisch, massaal en verslavend. Opvallend is dat deze Friese kranten voornamelijk artikelen parafraseerden uit niet-Friese kranten, zonder deze artikelen te voorzien van een eigen interpretatie. Er wordt, op enkele uitzonderingen na, geen verslag gedaan van Friese nieuwswaardige gebeurtenissen met betrekking tot jeugd en film. Dit wekt de suggestie dat het jeugd en film probleem vooral een 'papieren probleem' betrof, wat sterker leefde binnen het discours van voornamelijk de *Leeuwarder Courant* en sociaalwetenschappelijke jeugdonderzoeken in de jaren vijftig dan in de Friese realiteit.

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 4
Historische context van naoorlogse Friesland	blz. 15
- Invloed van industrialisatie op vrijetijdsbesteding van de jeugd	blz. 17
Jeugd in soorten en maten	blz. 19
- Fabrieksjeugd	blz. 21
- Gereformeerde jeugd	blz. 24
- Plattelandsjeugd	blz. 28
Individu of massa?	blz. 31
Kritiek op massajeugdonderzoek	blz. 36
Conclusie	blz. 40
Literatuurlijst	blz. 44
Bronnenlijst	blz. 46

Inleiding

Zaterdagavond is er in de binnenstad van Leeuwarden opnieuw slag geleverd tussen de politie en enkele honderden jongeren, die de vertoning van de film "Rock around the clock" aangrepen om eens uit de band te springen en daarbij de grenzen van het redelijke overschreden [...] De burgemeester van Leeuwarden [...] heeft gister-morgen verdere vertoning van de indirect onrust verwekkende film verboden.²

Dit is een citaat uit 1956 uit de *Leeuwarder Courant*. Het is slechts één voorbeeld van een breder maatschappelijk fenomeen: de zorgen over het rebelse en losgeslagen gedrag van de jeugd en de rol die film en bioscoopbezoek hierin speelden. Het was vooral de oudere, vooroorlogse generatie die deze zorgen had. Jongeren gingen massaal naar de bioscoop. Mede hierdoor waren de jaren vijftig hoogtijdagen voor de bioscoopsector.³ Dat jongeren zo vaak naar de bioscoop gingen had onder andere te maken met de toenemende industrialisering en de daarmee gepaard gaande toenemende economische welvaart na de Tweede Wereldoorlog. Jongeren werkten door de industrialisering steeds vaker in fabrieken waar, in tegenstelling tot werk op boerderijen of in het huishouden, duidelijke begin- en eindtijden golden. Er was dus een duidelijkere scheiding tussen werk en vrije tijd en daarnaast hadden jongeren meer geld om in deze vrije tijd te besteden.

De bioscoop was daarnaast een onverzuiilde en neutrale plek in de openbare ruimte. Voor de Tweede Wereldoorlog was er veel meer toezicht op de vrijetijdsbesteding van de jeugd. De Nederlandse samenleving was voor de oorlog sterk verdeeld in verschillende groepen met een bepaalde levensbeschouwing (te weten: katholiek, protestants, socialistisch en neutraal/liberaal). Deze zuilen hadden hun eigen politieke partijen, vakbonden, kranten en jeugdbewegingen. In de praktijk betekende dit dat mensen vooral omgingen met mensen binnen hun eigen zuil en veelal intensief contact ontweken met mensen daarbuiten. De jeugd besteedde haar vrije tijd vooral binnen verzuilde jeugdverenigingen. De activiteiten binnen deze verenigingen werden georganiseerd door ouderen of sociaal werkers binnen de gemeenschap. Voorbeelden van activiteiten die deze verenigingen organiseerden zijn spelavonden, theaterstukken of Bijbelstudie. De jeugdbewegingen hadden vaak een religieuze insteek. Dit staat sterk in contrast met bioscoopbezoek. Bioscopen waren onverzuild en ouders, zelf behorend tot de vooroorlogse, sterk door de verzuiling gevormde generatie, hadden weinig controle over zowel de inhoud van de films als wat de jeugd uitvoerde in de donkere bioscoopzaal.

² *Leeuwarder Courant*, "Politie opnieuw slaags met jeugd: filmverbod!" 22-10-1956, 11. Via Dekrantvantoen.

³ Karel Dibbets, "Bioscoopketens in Nederland: economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928-1977," Master thesis (Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1980), 61.

De lidmaatschappen van verzuilde jeugdclubs daalden vanaf halverwege de jaren vijftig sterk.⁴

Probleemstelling

Er is veel onderzoek gedaan naar de jeugd en jeugdcultuur in de jaren vijftig, net zoals naar de industrialisering en andere sociaaleconomische ontwikkelingen in de jaren vijftig.⁵ Er is ook veel onderzoek gedaan naar sociologische jeugdonderzoeken die in de jaren vijftig zijn uitgevoerd, door zowel overheid als verzuilde instellingen.⁶ Naar het discours in de dagbladers over de problematiek rondom jeugd en bioscoopbezoek is echter nog geen uitgebreid onderzoek gedaan. Dit is opvallend aangezien er in de kranten wél werd bericht over jeugd, film en mogelijke maatschappelijke ontwrichting die de toenemende populariteit van de bioscoop met zich meebracht. Daarmee moet de krant voor de 'gewone' mens ook een belangrijke bron van informatie en beeldvorming zijn geweest over deze problematiek. Belangrijker, vermoedelijk, dan de wetenschappelijke publicaties die in indertijd verschenen. Onderzoek naar de berichtgeving in de krant is daarom uiterst relevant als we meer willen weten over hoe dit vraagstuk leefde binnen bredere lagen van de bevolking.

Doelstelling

Met dit onderzoek wil ik bijdragen aan kennis over berichtgeving in de pers en daarmee de vorming van de publieke opinie in de jaren vijftig over het jeugd- en filmvraagstuk. Dit ga ik doen door een analyse uit te voeren van de berichtgeving in kranten tussen 1945-1960 over jeugd en film. Ik ga dit onderzoek toespitsen op Friesland en zal dus alleen Friese kranten analyseren. De primaire reden hiervoor is dat het project hierdoor hanteerbaar blijft en niet te groot zal worden. De kranten die ik gebruik zijn daarnaast (binnen mijn onderzoeksperiode) volledig gedigitaliseerd in het Friese online krantenarchief *Dekrantvantoen*, waardoor ik makkelijk en volledig toegang heb tot mijn data.

Vraagstelling

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt: hoe schrijven de Friese kranten de *Leeuwarder Courant* en de *Feanster* over de relatie tussen jeugd en film tussen 1945 en 1960? Er zijn

⁴ Hans Righart, "De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict" (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers, 1995), 134.

⁵ Zie hiervoor Schuyt en Taverne's *Welvaart in zwart-wit*, Righart's *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*, Righart & de Rooy's *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, Ellemers' *De jaren vijftig in Nederland* in Jaarboek mediageschiedenis 7.

⁶ Zie hiervoor Abma's *Jeugdonderzoek in Nederland* en Meijer en du-Bois-Reymond's *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig: het massajeugdonderzoek (1948-1952)*.

verschillende redenen waarom ik deze afbakening maak. Ten eerste komt uit sociologische jeugdstudies uit de jaren vijftig naar voren dat de problematiek rondom de bioscoop en de jeugd regionaal en lokaal specifiek was. Zo deelt het zogenoemde bronnenboek van het omvangrijke jeugdonderzoek *Maatschappelijke verwildering der jeugd* uit 1952 om deze reden de hoofdstukken op basis van een geografische verdeling in.⁷ Dit gaf mede de aanleiding om me in dit onderzoek specifiek te richten op één regio. Ten tweede is er vooral in de agrarische regio's in de jaren vijftig sprake van een snelle industrialisatie. Dat gold ook voor Friesland. Deze industrialisering had vergaande gevolgen voor de sociaaleconomische status van de voornamelijk laagopgeleide jongeren in Friesland en hiermee ook voor hun vrijetijdsbesteding.⁸ Deze veranderingen waren zeer ingrijpend en opvallend waardoor er veel aandacht voor was in de lokale en regionale kranten. Deze vraag voor andere regio's stellen en hier een vergelijkend onderzoek naar doen is een suggestie voor vervolgonderzoek.

Historiografisch kader

Mijn onderzoek past binnen de traditie van de New Cinema History. Binnen dit onderzoeksveld wordt de focus gelegd op filmvertoning als sociaal en cultureel fenomeen in plaats van op de analyse van films.⁹ Er wordt bijvoorbeeld onderzoek gedaan naar adressering van filmbezoekers in publiciteitsmateriaal van bioscopen of naar representatie van de bioscoop in andere media. Daarnaast is er binnen New Cinema History ook aandacht voor filmcultuur buiten 'de grote stad' en wordt de aanname van een nationale homogene filmcultuur verworpen.¹⁰ In mijn onderzoek kijk ik naar de berichtgeving over jeugd en film in de kranten, waarmee ik een inzicht wil geven in de vorming van de publieke opinie rondom het jeugd en filmvraagstuk, en richt ik me specifiek op een niet-stedelijk deelgebied. Een veelbesproken vraagstuk onder Nederlandse beoefenaren van de New Cinema History is de relatie tussen de verzuiling en de Nederlandse bioscoopsector. Karel Dibbets ziet het feit dat deze sector *niet* verzuild raakte als belangrijkste verklaring voor het lage bioscoopbezoek in Nederland in vergelijking met de rest van Europa. Aangezien de bioscoop zich in de openbare ruimte bevond was de kans hier groot in aanraking te komen met mensen vanuit een andere zuil. Dit was volgens Dibbets precies wat ongewenst was.¹¹ Thissen en Van der Velden

⁷ M. J. Langeveld, *Maatschappelijke verwildering der jeugd. Rapport betreffende het onderzoek naar geestesgesteldheid van de massajeugd* ('s-Gravenhage: Staatdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 1952), 11-12.

⁸ Johan Frieswijk et. al, "De sociaaleconomische ontwikkeling na 1917" in *Geschiedenis van Friesland 1750-1995*, red. Frieswijk et al, (Amsterdam/Meppel: Boom, 1998), 256.

⁹ Richard Maltby, "New Cinema Histories," in *Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies*, red. Maltby et. al (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2011), 3.

¹⁰ Judith Thissen, "Introduction: A New Approach to European Cinema History," in *Cinema beyond the City: Small-Town and Rural Film Culture in Europe*, red. Thissen et. al. (Londen: Palgrave/British Film Institute, 2016), 1.

¹¹ Karel Dibbets, "Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land," *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9.2 (2006), 47.

nuanceren deze these door te pleiten voor het meenemen van de factor klasse (naast verzuiling) in de discussie rondom het relatief lage bioscoopbezoek. Ze beargumenteren dat de bioscoop in Nederland pas relatief laat (op zijn vroegst vanaf de jaren dertig) werd gezien als respectabel amusement voor de burgerij en daarom relatief lang amusement bleef voor de lagere sociale klassen.¹²

Een andere belangrijke historische ontwikkeling is de industrialisering na de Tweede Wereldoorlog. In Righart's *De eindeloze jaren zestig* bespreekt hij deze industrialisering vooral in relatie tot de jeugd en hun veranderende leefpatronen.¹³ *De geschiedenis van Friesland* bespreekt deze industrialisering specifiek voor Friesland en maakt hierbij onderscheid tussen verschillende delen van Friesland. Deze beide bronnen gebruik ik om een beeld te geven van de sociaaleconomische ontwikkelingen in het naoorlogse Friesland.

Massajeugd of schakelgeneratie?

In de jaren vijftig is veel sociologisch jeugdonderzoek gedaan, zowel vanuit verzuilde instellingen als vanuit de overheid.¹⁴ In deze thesis zal ik deze jeugdonderzoeken wegens ruimtegebrek niet apart behandelen. Wel zal ik af en toe verwijzen naar zo'n onderzoek aangezien ze redelijk vaak terugkomen in de krantenartikelen. Wat deze onderzoeken gemeen hebben is dat ze cultuurpessimistisch van aard zijn.¹⁵ De jeugd komt er niet best vanaf: vaak wordt ze getypeerd als sterk ontkerkelijk, losgeslagen en moreel de weg kwijt. Hun vrije tijd zouden jongeren slechts besteden hangend in cafés, bioscopen of dancings. Dit wil nog niet zeggen dat dit echt zo was. Er zijn genoeg redenen om te twijfelen aan de feitelijke nauwkeurigheden van deze onderzoeken. Ze zijn naar huidige maatstaven in methodisch opzicht amateuristisch, sterk beschrijvend van karakter en duidelijk geschreven vanuit pedagogische uitgangspunten.¹⁶ Ze geven echter toch een beeld van hoe de jeugd in deze tijd getypeerd werd. Het bekendste en grootste jeugdonderzoek, *Maatschappelijke verwildering der jeugd*, werd uitgebracht in 1952. De overkoepelende term die in deze publicatie aan de 'verwilderende jeugd' werd toegeschreven was massajeugd.¹⁷ De letterlijke definitie die het rapport hieraan geeft is

¹² Judith Thissen en André van der Velden, "Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis: een eerste verkenning," *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 12.1 (2009), 50.

¹³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*.

¹⁴ Voor een uiteenzetting van enkele jeugdonderzoeken, zie het hoofdstuk "Tussen massajeugd en schakelgeneratie" in Righart's *De eindeloze jaren zestig*.

¹⁵ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 140.

¹⁶ Ruud Abma, "Jeugdonderzoek in Nederland," in *Jeugd in meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren*, red. A. Dieleman et. al (Utrecht: De Tijdstroom, 1993), 88.

¹⁷ Er zijn wel verschillende benamingen voor deze 'verwilderde jeugd'. Jeugd op het platteland werd bijvoorbeeld ook wel vaak 'dijkjeugd' genoemd omdat ze vaak rondhingen op de dijken die verschillende dorpen bij elkaar brachten. Stadsjeugd werden eerder 'pleiners' genoemd omdat ze rondhingen op pleinen in de grote stad waar zich ook het commerciële amusement bevond. Een andere algemene benaming was ook wel 'asfaltjeugd' aangezien de jeugd veel op straat hing. In de kranten komen verschillende termen voor.

dat massajeugd “[...] bestaat uit jongens en meisjes, die in hun voelen en handelen niet geleid worden door een sociaal verantwoord normengeheel.”¹⁸ In andere termen werd de massajeugd als volgt gekarakteriseerd:

De verwilderde jeugd leeft in een wereld, die verregaand gestalteloos genoemd mag worden. De gestalteloosheid van zijn wereld uit zich in het onvermogen zelf gestalte te zijn: het uiterlijk is *film-confectie* of volstrekt verwaarloosd [...].¹⁹ (Mijn cursivering, MvdH)

Uit dit citaat blijkt dat de jeugd werd beschouwd als passief object. Het filmbezoek past volgens de onderzoekers perfect in dit plaatje, net als de radio. Letterlijk wordt in ditzelfde onderzoek gesteld dat: “men ‘wordt gekeken’ en ‘wordt geluisterd’ door bioscoop of radio.”²⁰ Er is dus geen sprake van een actieve kijker of luisteraar. De massajeugdonderzoeken typeren de jeugd op een grofweg zelfde manier: op zoek naar vermaak op plekken die werden geassocieerd met zedeloosheid en met weinig respect voor de vooroorlogse normen en waarden.²¹

Righart typeert in zijn boek *De eindeloze jaren zestig* als historicus de jeugd in de jaren vijftig heel anders, namelijk als schakelgeneratie en niet als compleet verwilderd. Hiermee bedoelt hij dat de jeugd zich bevond op het snijvlak van twee tijdperken: dat van de vooroorlogse, traditionele samenleving en dat van de vernieuwing en industrialisatie die de wederopbouw na de oorlog met zich meebracht. Volgens Righart is de jeugd in de jaren vijftig:

[...] een jeugd die braaf naar de kerk gaat, maar begint te twijfelen aan de traditionele geloofsleer, een jeugd die haar vrije tijd thuis doorbrengt, maar tegelijkertijd verlangt naar snelheid, avontuur en het moderne, door de media aangereikte levensgenot, een jeugd die met zestien jaar nog steeds niet weet waar de kinderen vandaan komen en ook een jeugd die de preutsheid van hun ouders als benauwend ervaart.²²

Hij noemt dit ook wel de precaire balans tussen traditie en moderniteit.²³ Righart et. al noemen daarnaast dat het verstandig is om niet te twisten over of de jaren vijftig

¹⁸ Langeveld, “Maatschappelijke verwildering der jeugd”, 22.

¹⁹ Langeveld, “Maatschappelijke verwildering der jeugd”, 17-18.

²⁰ Langeveld, “Maatschappelijke verwildering der jeugd”, 19.

²¹ Zie voor onderzoek naar jeugdonderzoek in de jaren vijftig onder andere Abma, *Jeugdonderzoek in Nederland*, 1993. Meijers en du-Bois Reymond, *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig*, 1987. Enkele voornamen jeugdonderzoeken uit de jaren vijftig zijn: Daalder, *Hoe denkt en leeft onze jeugd*, 195, De Vries Reilingh, *Mentaliteit van de Nederlandse Jeugd*, Sociologisch jaarboek 1949, en Krantz en Vercruyjsse, *de Jeugd in het geding*, 1959.

²² Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 135.

²³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 70.

spannend of saai waren, maar aan te nemen dat beide tegelijkertijd waar zijn.²⁴ Ellemers noemt dit de dubbele paradox van ver- en ontzuiling: er vindt in de jaren vijftig tegelijkertijd een toenemende verzuiling en een juist sterkere neiging naar ontzuiling plaats.²⁵ Dit is bijvoorbeeld te zien aan het feit dat het aantal lidmaatschappen van verzuilde jeugdverenigingen sterk daalde vanaf halverwege de jaren vijftig (ontzuiling), maar dat deze verenigingen wél een sterker verzuild karakter kregen (verzuiling). De jaren zestig worden overwegend als spannend gezien en als een periode van jeugdige rebellie, protest en grote culturele hervormingen. Deze veranderingen in de jaren zestig worden vaak getypeerd als abrupt, extreem of zelfs als onverwachts. Righart benoemt echter terecht dat historische ontwikkelingen nooit zomaar uit de lucht komen vallen. Hij beargumenteert dan ook dat de historische basis voor deze (niet zo plotselinge) verandering precies terug te vinden is in de jaren vijftig, waar de jeugd lijkt te balanceren tussen vooroorlogse tradities en de nog naderende turbulente jaren zestig.²⁶

Methode

Op grond van het voorgaande valt te verwachten dat de kranten indertijd geen volledig homogeen en consistent hebben geschetst van de problematiek rondom jeugd en bioscoopbezoek. Het beeld zal zich eerder kenmerken door ambiguïteiten en wellicht zelfs letterlijke tegenstrijdigheden. Dat maakt het logisch om een analysemethode te hanteren die is toegesneden op het naar voren halen en doordrenken van de meerstemmigheid van de berichtgeving. Een binnen de mediastudies gezaghebbend voorbeeld van zo'n aanpak biedt het werk van Lynn Spigel. Ze past dit toe in haar boek *Make Room for TV* waarin ze onderzoek doet naar de wijze waarop televisie een plek kreeg in het dagelijks leven van Amerikanen na de Tweede Wereldoorlog.²⁷ Ze ziet deze methode als een breder inzetbaar instrument voor historisch receptieonderzoek van allerlei mediavormen, opgevat als een vorm van cultuurgeschiedschrijving.²⁸ In haar onderzoek gebruikt ze zowel kwantitatieve informatie uit haar onderzoeksperiode (zoals demografische informatie of verkoopcijfers van tijdschriften) als populaire media toentertijd (in het geval van Spigel voornamelijk vrouwentijdschriften). Beide soorten bronnen leveren geen

²⁴ Hans Righart, "In Holland staat een huis. Weerzin en vertedering over 'de jaren vijftig'", in *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, red. Paul Luykx et. al (Hilversum: Verloren, 1995), 14.

²⁵ Joop Ellemers, "De jaren vijftig in Nederland," in *Jaarboek mediageschiedenis 7, de jaren vijftig*, red. Karel Dibbets et. al (Amsterdam: Stichting Mediageschiedenis, 1995), 21.

²⁶ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 45.

²⁷ Lynn Spigel, *Make Room for TV: Television and the Family Ideal in Post War America* (Chicago: University of Chicago Press, 1992).

²⁸ Lynn Spigel, "The Rise of Television and its Audience. Reception History as Cultural History," *Angelo State University Symposium*, 1998, https://www.angelo.edu/events/university_symposium/98_Spigel.php, geraadpleegd op 10 september 2017.

keiharde feiten op.²⁹ Aan de hand van deze bronnen kan wel een context geschetst worden van het scala aan interpretatiemogelijkheden dat voor tijdgenoten beschikbaar was. Spigel vat haar methode als volgt samen:

In my work, I make use of the sociological evidence (suburbanization, family economy, etc), but I also considered cultural texts as primary material through which to understand *a variety of ideological positions available* to people who experienced these social shifts. In other words, the popular texts of the time served to give meaning both to suburbanization and to television.³⁰ (mijn cursivering, MvdH)

Deze onderzoeksmethode levert uiteindelijk 'conjectural knowledge' op. Dit betekent dat de uiteindelijke analyse sterk interpretatief van aard is en dat een hoge mate van zelfreflexiviteit van de onderzoeker op de uitgevoerde analyse hierbij noodzakelijk is. Het moet dus duidelijk gemaakt worden waar interpretaties vandaan komen en op welke manier deze interpretaties (en dus geen historische feiten) tot stand zijn gekomen. Spigel benoemt daarnaast dat "rather than a science which can generalize about effects by establishing a set of causes, history strives to understand a set of causes by looking at the effects, the traces, left in the wake of the event."³¹ In dit onderzoek wordt dus niet gekeken naar de mogelijke oorzaken van het jeugd- en bioscoopvraagstuk, maar wordt er gekeken naar de maatschappelijke doorwerking daarvan (in mijn geval via de berichtgeving in de kranten).

In mijn onderzoek zal ik aan de hand van zowel sociologisch jeugdonderzoek uit de jaren vijftig, krantenartikelen uit de jaren vijftig en hedendaags historisch onderzoek een beeld schetsen van de interpretatiemogelijkheden die de lezer had rondom het vraagstuk over jeugd en film. Spigel benoemt dat we het primaire bronnenmateriaal moeten zien als "a ground for cultural debate" en "less as an ideological block and more as a competing set of discourses that generate what are often highly contradictory statements."³² Ze gaat in haar bronnen voornamelijk op zoek naar tegenstrijdigheden en verschillende mogelijke posities die de lezer zou kunnen aannemen. Deze tegenstrijdigheden manifesteren zich op verschillende niveaus. Ze kunnen voorkomen binnen een brontekst, tussen verschillende bronteksten of tussen bronteksten en historische feiten. Spigel ziet in haar onderzoek bijvoorbeeld een tegenstrijdigheid in het feit dat steeds meer getrouwde vrouwen buitenshuis gingen werken terwijl ze in de

²⁹ De kwantitatieve data zijn vaak gekleurd aangezien verkoopcijfers bijvoorbeeld gemanipuleerd werden om meer adverteerders aan te trekken. Daarnaast hebben we toegang tot populaire tijdschriften maar kunnen we (niet meer) aan lezers vragen hoe ze hieraan betekenis gaven en informatie interpreteerden.

³⁰ Lynn Spigel, *Make Room for TV*, 8.

³¹ Lynn Spigel, "The Rise of Television and its Audience. Reception History as Cultural History," 5-6.

³² Lynn Spigel, "The Rise of Television and its Audience. Reception History as Cultural History," 8.

tijdschriften juist als huisvrouw geplakt aan de televisie gerepresenteerd werden.³³ In mijn onderzoek ga ik opzoek naar soortgelijke tegenstrijdigheden. Uit veelvoorkomende tegenstrijdigheden zal ik vervolgens thema's destilleren en uitwerken om zo de verschillende mogelijke ideologische posities te schetsen wat betreft het jeugd en filmvraagstuk. Vragen die ik rondom deze thema's zal stellen zijn: is er één ideologische positie dominant of is er sprake van een groot scala aan botsende posities? Welke partijen worden benoemd en welke partijen worden niet gehoord? Verandert de berichtgeving door de tijd heen of is er weinig ontwikkeling te zien? Hoe wordt de jeugd en hoe wordt bioscoopbezoek getypeerd? Is dit voornamelijk op een positieve of negatieve manier? Laat de krant een duidelijke visie op het onderwerp doorschemeren of niet? Ik zal hierbij rekening houden met zowel de factor zuil als de factor klasse en sluit me hiermee aan bij Thissen en Van der Velden.

Casusmateriaal

Mijn primaire historische bronnen bestaan uit krantenartikelen uit de Friese kranten de *Leeuwarder Courant (LC)* en de *Feanster* uit de periode 1945-1960. Ik gebruik deze kranten aangezien ze binnen mijn onderzoeksperiode in het Friese online krantenarchief *Dekrantvantoen* te vinden zijn en relevante artikelen bevatten.³⁴ Andere kranten schrijven in het Fries (wat ik niet beheers), bestonden niet in mijn onderzoeksperiode of publiceerden geen relevante artikelen. Slechts één artikel komt uit de regionale krant de *Feanster*. Deze werd vooral gelezen in de gemeente Surhuisterveen en omliggende dorpen en profileert zich als 'streekblad voor de dorpen.' Er zijn naar mijn weten geen academische bronnen bekend die inzicht geven in de ideologische voorkeuren van de krant. Naar alle waarschijnlijkheid was het een 'simpele' krant.

Het overgrote deel van mijn bronnen komt uit de *LC*. De *LC* was volgens Broersma de enige Friese krant die geen expliciete politieke voorkeur toonde. Of Broersma hierin ook de kleine streekbladen meenam of slechts de grotere Friese kranten is onduidelijk. De krant stond bekend om een zakelijke, burgerlijke en evenwichtige inslag.³⁵ De hoofdredactie bestond (voor het grootste gedeelte van de jaren vijftig, er waren wat wisselingen) uit twee leden. Dit waren Kees van Beem, vertegenwoordiger van een sterkere liberalistische inslag en Jan Piebenga, een hervormde onderwijzer en vertegenwoordiger van de socialistische stroom in de krant. Voor de Tweede Wereldoorlog lagen de redactieleden van de *LC* redelijk op één lijn. Ze waren allen gelovig, en ook op een vrijzinnige manier. Na de oorlog zien we dat de redactieleden zowel binnen als buiten de krant duidelijker politiek stelling namen. Zo was redactielid

³³ Lynn Spigel, *Make Room for TV*, 6.

³⁴ "De krant van toen," <https://www.dekrantvantoen.nl//index.do>, bekeken op 17-10-2017.

³⁵ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang: de wereld van de Leeuwarder Courant* (Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2002), 36.

Piebenga lid van de PvdA, wat voor de oorlog ondenkbaar zou zijn geweest. Desondanks konden de redactieleden elkaar ook na de oorlog vinden, bijvoorbeeld in hun geloof in democratie en strijd tegen communisme. De krant verklaarde in 1947 dan ook dat ze streefde naar een progressieve en pluriforme berichtgeving en wilde hiermee een standpunt van onafhankelijkheid uitdragen, in tegenstelling tot het eerder uitgedragen standpunt van neutraliteit.³⁶ Dit uitte zich onder andere in het feit dat alle hoofdredacteurs dagelijks een artikel schreven vanuit hun eigen visie. Onder enkele berichten die ik zal meenemen in de analyse is dan ook het initiaal van de schrijver van het artikel te zien. Dit betekende wel dat de hoofdredacteurs elkaar soms tegenspraken, wat de pluriformiteit van de berichtgeving benadrukte. De krant wilde daarnaast zowel democratisch, vooruitstrevend als veelzijdig zijn. Ze poogde geen enkele bevolkingsgroep te kwetsen en juist samenwerking tussen bevolkingsgroepen te bevorderen, en naastenliefde en sociale rechtvaardigheid uit te dragen. De visie van de krant werd (door de krant) voor de lezers in 1946 als volgt samengevat:

[de krant zal zich...] toeleggen op een zoo veelzijdig en volledig mogelijke inlichting zijner lezers aangaande de feiten, omstandigheden en meeningen, welke zich in de wereld voordoen en waarmede, ook naar onze overtuiging, alle lezers gediend zullen zijn bij het bepalen van een eigen standpunt van de vraagstukken van den dag.³⁷

Het doel van deze visie was om de lezer als het ware op te voeden tot een volwaardige burger. Zo schreef hoofdredacteur Piebenga in 1952 dat de *LC* als doel moest hebben om middenin het volk te staan, 'niet schreeuwend of verleidend, ook niet volgend en bedelend, maar alleen maar dienend, bevruchtend, stimulerend.'³⁸ Er is dus sprake van een mengeling tussen een socialistisch gearde visie van naastenliefde en rechtvaardigheid en een liberaal gearde visie van onafhankelijkheid en het idee dat de lezer zelf standpunt moest innemen aan de hand van de zogeheten feiten.

De *LC* onderscheidde zich (voornamelijk vóór de oorlog) van andere kranten door lange en 'zware' artikelen te plaatsen, wat moest duiden op kwaliteit.³⁹ Na de oorlog was er echter steeds minder ruimte voor deze lange verslagen en opiniestukken en moest er meer ruimte zijn voor 'nieuws': korte stukken, waarin voornamelijk feiten gepresenteerd werden, waar de lezer zelf zijn of haar oordeel over kon vellen. Zo werd geprobeerd om bij verslagen van vergaderingen bijvoorbeeld het belangrijkste besluit in de inleiding te noemen, in plaats van het uitwerken van een uitvoerig verslag waarin het complete

³⁶ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 405-406.

³⁷ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 406.

³⁸ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 421.

³⁹ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 384.

verloop van een vergadering precies te volgen was. Hierbij moet vermeld worden dat de beoogde lijn van de krant voor en na de oorlog natuurlijk in elkaar overlopen, en er sprake was van ontwikkelingen en geleidelijke veranderingen. Populaire onderwerpen voor berichtgeving waren religie, cultuur, politiek en sport. Dit valt grotendeels samen met de opvoedende inslag van de krant; kennis over deze onderwerpen zou de lezer sterk ontwikkelen. Tot slot is opvallend dat in de jaren vijftig en zestig abonnees hebben geklaagd over het feit dat er te weinig nieuws uit Friesland in de krant stond. Dit was een bewuste keuze van de redactie. Het sterk lokale nieuws werd wellicht ook al gebracht door de verschillende streekbladen, waar de *Feanster* ook een voorbeeld van is. Zo bleek meer dan de helft van de lezers van de *LC* ook een abonnement te hebben op een andere krant.⁴⁰ De *LC* werd gelezen in het Noorden en het Oosten van de provincie maar voornamelijk in Leeuwarden, waar na de oorlog 72% van de huishoudens geabonneerd was.⁴¹ De *LC* had een trouw publiek en lezers zegden zelden hun abonnementen op.

Ik neem de jaren 1945-1949 mee in mijn onderzoek naar de jaren vijftig om de aanloop ernaar niet te missen. De eerste vijf jaren na de oorlog werd er namelijk een hevig zedelijkheids- en politiekoffensief ingezet door kerken, vakbewegingen en politiek uit angst voor vernieuwingen en verandering van de vooroorlogse morele orde.⁴² In deze tijd wordt er ook al veel bericht in de kranten over de jeugd en filmproblematiek. Ik heb via de zoekmachine *Dekrantvantoen* artikelen gezocht met de termen bioscoop, film, jeugd, massajeugd, vermaak, asphaltjeugd, jongere en jongerein (Fries voor jongeren). Uit de hits die het zoeken opleverde heb ik artikelen geselecteerd die specifiek over de relatie tussen jeugd en film gaan. In totaal voldeden 31 artikelen aan deze criteria. Een voordeel van het werken met een online database is dat relatief gemakkelijk relevante artikelen over een grote tijdsspanne gevonden kunnen worden. Een beperking van deze zoekmethode benoemt Boersma: er zijn mogelijk relevante artikelen gemist omdat tijdens de digitalisering van de bronnen niet alle tekst herkenbaar gemaakt kan worden voor een zoekmachine.⁴³

Hoofdstukopzet

Ten eerste zal ik een hoofdstuk wijden aan het schetsen van de maatschappelijke en historische context. Ik zal dan onder andere kijken naar de demografie van de bevolking en sociale, economische en culturele veranderingen schetsen (met nadruk op de industrialisering) die het naoorlogse Nederland en specifiek Friesland typeren. Hierbij let ik specifiek op veranderingen wat betreft de jeugd en vrijetijdsbesteding. In de volgende

⁴⁰ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 412.

⁴¹ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 385-386.

⁴² Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 45.

⁴³ Marcel Broersma, "Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron." *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14.2 (2012), 43.

hoofdstukken wordt de daadwerkelijke analyse van de krantenartikelen uitgevoerd met betrekking tot de berichtgeving over jeugd en film. Het eerste hoofdstuk is ingedeeld aan de hand van verschillende 'typeringen' wat betreft hoe de jeugd werd gezien in het krantendiscours. Dit zijn fabrieksjeugd, Gereformeerde jeugd en plattelandsjeugd. In het daarop volgende hoofdstuk wordt de jeugd getypeerd aan de hand van het verschil tussen de jongere als individu of de jeugd als groep of massa, waar allerlei assumpties over de handelingsbekwaamheid van de jeugd aan ten grondslag liggen. Tot slot wordt er een hoofdstuk gewijd aan artikelen die kritiek gaven op het onderzoek *Maatschappelijke verwildering der jeugd*.

Historische context van naoorlogse Friesland

Volgens de volkstelling van het CBS had Friesland op 1 januari 1949 ruim 450 000 inwoners, waar Nederland in totaal er krap tien miljoen had.⁴⁴ In Leeuwarden woonden begin jaren vijftig krap 80 000 mensen.⁴⁵ Eind jaren vijftig had Nederland rond de 11 500 000 inwoners, tegenover 471 000 Friezen.⁴⁶ In de jaren vijftig blijven de godsdienstige voorkeuren in Friesland stabiel. Zo'n 40% identificeerde zich als Nederlands Hervormd, 20% als Gereformeerd en ruim 20% als onkerkelijk (en was waarschijnlijk deels socialistisch/communistisch).⁴⁷

Na de Tweede Wereldoorlog werd er in het kader van de wederopbouw gepoogd om Nederland te industrialiseren. Dit was mogelijk mede door de Marshallhulp en een strenge lage lonen-politiek.⁴⁸ Tussen 1948 en 1951 alleen al werden er 140 000 nieuwe arbeidsplaatsen in de industrie gecreëerd. De arbeiders maakten lange dagen tegen lage lonen. Zo was een normale werkweek 48 uur en vond de eerste welvaartsronde (relatieve loonstijging) pas plaats in 1954.⁴⁹ Opvallend hierbij is dat bij deze welvaartsronde werknemers onder de 23 jaar werden uitgesloten.⁵⁰ De industrialisering werd vanuit de overheid bewust regionaal gespreid. Concentratie ervan in het stedelijk gebied (en dus het westen van het land) zou twee nadelen hebben: een te zware belasting van de infrastructuur in het westen en een mogelijk overhaaste urbanisatie en bijbehorende ongewenste sociale gevolgen van dien.⁵¹

In Friesland had de industrialisatie grote gevolgen aangezien de tot daarvoor sterk agrarische samenleving grote veranderingen doormaakte. Voor de Tweede Wereldoorlog was de Friese economie overwegend gericht op de agrarische sector.⁵² Na de oorlog nam het aantal arbeidskrachten in de agrarische sector enorm af, terwijl de agrarische sector wel een belangrijke economische sector bleef. Waar in 1947 38% van de Friese bevolking in de landbouw werkte was dit in 1960 nog maar 26%.⁵³ Oorzaak van deze verschuiving was de grootschalige mechanisering van de landbouw, waardoor het mogelijk werd om productiever te werken met minder personeel. Het gebruik van landbouwtractoren nam

⁴⁴ Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie", bekeken op 31-10-2017, http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=0-1&positie=9&id=120850988

⁴⁵ Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie", bekeken op 31-10-2017, http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=3-1&id=120851066&index=0

⁴⁶ Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie", bekeken op 31-10-2017, http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=4-1&id=120851570&index=7

⁴⁷ Van de ontbrekende 20% van de bevolking zijn geen gegevens bekend.

Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 308.

⁴⁸ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 37.

⁴⁹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 40.

⁵⁰ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 132.

⁵¹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 36.

⁵² Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 232.

⁵³ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 248.

bijvoorbeeld sterk toe.⁵⁴ Ook op een ander niveau is er sprake van industrialisering: Friesland kreeg steeds meer fabrieken voor de verwerking van agrarische producten. De gehele voedings- en genotsmiddelensector in de provincie nam tussen 1947 en 1953 met 40% toe.⁵⁵ Andere soorten industrie vestigden zich in ook Friesland, bijvoorbeeld Philips, dat eind 1951 in Drachten startte met de productie van scheerapparaten.⁵⁶ Veel voormalige landarbeiders kwamen in deze nieuwe fabrieken achter de lopende band terecht. Philips liet zelfs een speciale bus rijden om de werknemers uit omliggende dorpen naar de fabriek in Drachten te brengen.

De industrialisering zorgde echter niet meteen voor een stabiele en zekere economie. Over het algemeen was de arbeidsmarkt in Friesland wat wispelturig en was de werkloosheid groter dan in de rest van het land.⁵⁷ De nieuwe industriële bedrijven vormden aanvankelijk een stimulans voor de regionale economie, maar ze bleken sterk afhankelijk van de economische conjunctuur. De (seizoens)werkloosheid bleef hoog in vergelijking met de rest van het land. Leeuwarden en de dorpen in het Oosten hadden het meeste last van werkloosheid. Het merendeel van de werklozen waren landarbeiders die in de winter geen werk konden vinden in de agrarische sector. De helft van de 60 000 Friese werklozen woonde eind jaren veertig in zogeheten 'probleemdorpen' waar sprake was van een sterke bevolkingsgroei, weinig werk en een slechte infrastructuur.⁵⁸ De huisvesting was daarnaast ook erg slecht. De toekomst zag er voor jongeren wonend in deze dorpen dan ook niet erg rooskleurig uit.

Vooraf onder de ongeschoolden, omdat er voor jongeren tot kort daarvoor nauwelijks de gelegenheid was om een ambachtsschool te bezoeken of in de industrie een vak te leren. Voor een grote groep jongeren was daardoor de keus slechts: bij de boer of in andere soorten los of ongeschoold werk.⁵⁹

Er kwam in de jaren vijftig steeds meer onderwijs naar Friesland. Dit waren ambachtsscholen voor de jongens en huishoudscholen voor de meisjes, die zich vooral vestigden in de onderontwikkelde gebieden in het oosten.⁶⁰ Op nationaal niveau nam het aantal ambachtsscholen tussen 1945 en 1953 met een spectaculaire 80% toe.⁶¹ Het feit dat dit onderwijs er kwam, betekende echter nog niet dat dit succesvol was. Ouders toonden vaak weinig belangstelling, 'omdat vader er ook zonder opleiding was gekomen' en leerlingen vaak niet in de buurt op een leerplek konden worden geplaatst.⁶² De jeugd

⁵⁴ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 240.

⁵⁵ Dit zijn onder andere zuivel, veevoer, tabak, koffie en brood fabrieken.

⁵⁶ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 238.

⁵⁷ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 130.

⁵⁸ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 252.

⁵⁹ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 252.

⁶⁰ Er zijn helaas geen cijfers bekend van de grootte van de toename op Fries niveau.

⁶¹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 130.

⁶² Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 304.

die het wel lukte een baan in de industrie te bemachtigen, verdiende vaak minder dan de ouders en moest thuis kostgeld afdragen. De jeugd had dus relatief meer kansen op de arbeidsmarkt (en meer te besteden) dan voor de oorlog (mede door de industrialisering), maar de economie bleef als geheel wispelturig en er moest hard gewerkt worden voor een relatief laag loon. Een compleet rooskleurig beeld van een welvarende jeugd na de oorlog is dus niet realistisch, in elk geval niet als het gaat om Friesland.

Invloed van industrialisatie op vrijetijdsbesteding van de jeugd

De jeugdverenigingen raakten tussen 1945 en 1960 alleen maar sterker verzuild. De overheid verstrekke in het kader van een groeiende aandacht voor jeugdontwikkeling subsidie aan verenigingen en legde altijd de nadruk op het particuliere (en dus niet vanuit gemeente of overheid georganiseerde) initiatief. De meeste particuliere verenigingen kenden een hoge mate van verzuiling, wat betekende dat vooral deze veel subsidie kregen en konden groeien. Hierdoor nam het verzuilde verenigingsleven toe.⁶³ Culturele verenigingen waren vaak verzuild van aard (met bijvoorbeeld opvoeringen van Bijbelverhalen), waar sportverenigingen vaak minder sterk verzuild waren.⁶⁴

De stimulering van deze vorm van jeugdontwikkeling was onderdeel van de planning van het naoorlogse Nederland, waar naast de economische planning (industrialisering) ook oog moest zijn voor 'het sociale.'⁶⁵ Gedragsregels met betrekking tot moraal en fatsoen werden in het kader van deze sociale planning nog strenger dan voor de oorlog. Er werd een groot zedelijkheidsoffensief ingezet in de eerste jaren na de oorlog, uit angst voor een losgelagen bevolking na de bevrijding.⁶⁶

In de praktijk viel het wel mee hoe losgeslagen deze bevolking daadwerkelijk was. De Nederlandse jeugd besteedde gemiddeld bijvoorbeeld nog tachtig procent van haar vrije tijd binnenshuis met familie. Dit cijfer lag wel wat lager bij de zogeheten fabrieksjeugd, die de vrijetijd meer besteedde buitenshuis in bijvoorbeeld bioscopen, cafés en dancings.⁶⁷ Dit wordt mede verklaard door het feit dat deze fabrieksjeugd een strakkere verdeling tussen werktijd en vrije tijd kende in tegenstelling tot jeugd die werkte als boerenknecht of huishoudhulp, waar het werk nooit klaar was. Daarnaast was er bij de minder sterk verzuilde verenigingen geen sprake van opzettelijke discriminatie, maar bestonden er wel een aantal normen. Eén daarvan was dat arbeiders geen lid hoorden te worden, maar zich dienden aan te sluiten bij een socialistische/communistische of christelijke vereniging.⁶⁸ Ze werden dus geacht zich buiten de (algemene) verenigingen te houden, wat zich uitte in vrijetijdsbesteding buiten

⁶³ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 308.

⁶⁴ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 320.

⁶⁵ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 310.

⁶⁶ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 41.

⁶⁷ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 134.

⁶⁸ Johan Frieswijk et. al, *Geschiedenis van Friesland*, 320.

deze verenigingen. Tot slot had de arbeidersjeugd simpelweg meer te besteden dan bijvoorbeeld de schoolgaande jeugd. In het sociologische jeugdonderzoek *De Jeugd in het Geding* uit eind jaren vijftig wordt een gemiddeld weekend van de jeugd geschetst.

Voor velen begint de zaterdagmiddag met café-bezoek (biljarten!). s'Avonds gaat men naar de bioscoop of – indien daartoe gelegenheid is – dansen. Weliswaar blijven velen zondagochtend thuis, maar café-bezoek voor dat deel van de rustdag is toch niets ongewoons. S'Middags gaat men naar een sportwedstrijd, of naar de bioscoop – het laatste wellicht gevolgd door café-bezoek. Indien mogelijk gaat men zondagsavonds wéér dansen, of naar de film, die men nog niet gezien heeft. Daartussen door blijft er nog heel wat tijd over om op straat te lopen – en tot leeg rondhangen op straat wordt men eens te meer gedwongen, wanneer de enkele dansgelegenheid, die er is, gesloten wordt, zoals in de zomermaanden gebeurt. [...] Er kan geen twijfel aan bestaan, dat een dergelijke weekend-besteding slechts bij het beschikken over veel zakgeld mogelijk is.⁶⁹

Dit beeld was wellicht juist voor een klein deel van de jeugd maar zeker niet voor de gehele jeugd. In de jaren vijftig waren er nog steeds jeugdverenigingen (pas halverwege de jaren vijftig neemt de deelname in het verenigingsleven af) en werd een groot deel van de vrije tijd nog thuis doorgebracht. Daarnaast was er vanuit de Kerk (en zeker vanuit Gereformeerde hoek) veel weerstand tegen commercieel vermaak. Het begrip schakelgeneratie van Righart lijkt dus zeker van toepassing op de Friese jeugd in de jaren vijftig. In de berichtgeving in de kranten zal blijken dat de jeugd over het algemeen meer getypeerd wordt als een welvarende groep, waar genoeg tijd en geld was voor commercieel vermaak. Hierover werd echter lang niet altijd positief gesproken.

⁶⁹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 133.

Jeugd in soorten en maten

Het kind (*fabrieksmeisje*) ging stevast tweemaal in de week naar de bioscoop en dat was haar een volstrekte levensbehoefte'. Maar het was merkwaardig hoe zij zich van de films vrijwel niets herinnerde. Toch zijn deze typen niet dom en hebben zij de "clou" van een film eerder door dan U of ik.⁷⁰ (mijn cursivering, MvdH)

Zo beschreef H.D. De Vries - Reilingh in zijn artikel uit het *Sociologisch jaarboek* van 1949 de ervaring die zijn echtgenote had met één van haar dienstmeisjes, dat getypeerd wordt als 'een echt fabrieksmeisje'.⁷¹ Het gedrag van dit meisje, evenals haar drang naar bioscoopbezoek, wordt door Reilingh als representatief gezien voor haar 'type' (fabrieksarbeider). Het feit dat ze de 'clou' snel begreep werd vervolgens voorzien van een scherpe kritiek: aangezien de arbeider een enigszins primitief wezen is dat vooral primair functioneert kan deze snel en gevat zijn. Een film gaat snel (in vergelijking met oudere media) en er wordt weinig actieve participatie van de kijker gevraagd. Verder dan deze primaire functie komen ze niet: ze willen namelijk niet geconfronteerd worden met hun diepe levensangsten en innerlijke onzekerheden.⁷²

In de berichtgeving in Friese kranten over jeugd en bioscoopbezoek is ook te zien dat de jeugd getypeerd wordt aan de hand van een bepaalde categorieën die gebruikt worden om mensen in te delen. De jeugd als zodanig wordt in de berichtgeving in de kranten niet altijd gezien als een homogene groep, maar er wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende 'jeugden' en dat gebeurt vaak op basis van zuil of klasse. Twee typen jeugd zijn in de berichtgeving dominant en worden letterlijk onderscheiden en apart besproken van de jeugd in het algemeen. Dit zijn de 'Gereformeerde jeugd' en de 'fabrieksjeugd'. De term fabrieksjeugd is geen expliciete klasse-aanduiding maar veeleer een aanduiding van een beroepsgroep. De fabrieksjeugd wordt echter wel als symbool gebruikt voor de arbeidersklasse en is dus meer een impliciete klasse-aanduiding. Dit verband tussen de fabrieks- en arbeidersjeugd blijkt uit het gegeven dat beide termen veelal in de berichtgeving gebruikt worden als synoniemen.

Vervolgens is er een derde factor die terugkomt in de berichtgeving: namelijk geografische spreiding. Regelmatig wordt jeugd getypeerd op basis van woonplaats (denk hierbij aan bepaalde dorpen, Leeuwarden als grote stad of bepaalde streken). In de berichtgeving wordt voornamelijk over de plattelandsjeugd geschreven.

'Plattelandsjeugd' is dan ook de derde typering die ik ga beschrijven. Deze drie

⁷⁰ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 136.

⁷¹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 136.

⁷² Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 136.

typeringen worden niet altijd strikt gescheiden besproken. Zo wordt soms een bepaalde zuil gekoppeld aan een bepaald gebied of onkerkelijkheid geassocieerd met de arbeidersklasse. Aan de hand van bovengenoemde drie, in het krantendiscours herkenbare, factoren zal ik de berichtgeving zo precies mogelijk in kaart brengen. Ik kijk dan hoe er geschreven werd over de verschillende 'jeugden' in relatie tot bioscoopbezoek. Op deze manier laat ik zien dat verschillende 'jeugden' terugkomen in de berichtgeving en dat er op diverse manieren over deze jeugden werd gesproken.

Fabrieksjeugd

De fabrieksjeugd wordt overwegend gepresenteerd als regelmatige bezoeker van de bioscoop, voor wie bioscoopbezoek daarnaast enorm belangrijk is. Het bioscoopbezoek wordt vrijwel altijd als negatief en nooit als mogelijk verrijkend of positief neergezet. De fabrieksjeugd wordt verweten dom, onkritisch en slaafs achter de verleiding van de bioscoop aan te lopen. Met een betere opvoeding en beter onderwijs zou veel bereikt kunnen worden om deze jeugd zich meer tot individu te laten ontwikkelen in plaats van tot een onkritische massa. De implicatie is dus dat wie tot de fabrieksjeugd behoort nauwelijks als individu te beschouwen valt. Scherp gesteld komt dat neer op een vorm van ontmenselijking, zeker waar tegelijkertijd het wèl hebben van een individuele identiteit als norm wordt voorgehouden. Berichtgeving over de fabrieksjeugd in de Friese kranten is vrij homogeen van aard, waarbij veel verwezen wordt naar krantenberichten of onderzoeken buiten Friesland en de Noordelijke provincies. Dit gebrek aan individualiteit is voornamelijk te zien in geparafraseerde stukken van andere kranten, die de *Leeuwarder Courant* kritiekloos overneemt.

Er worden ook verschillende verklaringen aangedragen waarom juist de arbeidersjeugd zo graag de bioscoop bezoekt. Eén van de verklaringen wordt gezien in een verband tussen het automatisme in het fabriekswerk en het automatische van het commerciële vermaak, waar geen kritische en actieve houding van de jeugd voor nodig is. In het artikel 'Industrialisatie en massajeugd' uit de *Leeuwarder Courant* van 6 juli 1951 wordt een deel van een artikel uit het rooms-katholieke dagblad de *Maasbode* letterlijk geciteerd. Hierin wordt verslag gedaan van een lezing (door wie is niet bekend) over jeugd en industrialisatie, gehouden in Brabant. In dit bericht wordt een pessimistisch beeld geschetst en wordt vervolgens de gemeenschappelijke deler van de vermaaksindustrie en fabriekswerk vrij letterlijk verwoord:

Zonder enig sociaal verantwoordelijkheidsgevoel exploiteert de amusementsindustrie de geest van de massajeugd door een genot te bieden, dat het kind tot slaaf van dit genot tracht te maken, zonder te vragen wat goed is, maar alleen wat er aan te verdienen valt. Het andere contact met de grote wereld ondergaat de massajeugd in de exploitatieschema's van het bedrijf. Automatisch verschijnen de werkopdrachten, automatisch de terechtwijzingen bij gepleegde fouten en automatisch wordt de prestatie gehonoreerd.⁷³

Dit 'automatische' betekent ook dat de jeugd haar kritische denkvermogen niet hoeft aan te spreken. De hoge frequentie van het bioscoopbezoek wordt vaak benadrukt en in

⁷³ *Leeuwarder Courant*, "Industrialisatie en massajeugd," 06-07-1951, 3. Via Dekrantvantoen.

verband gebracht met de weinig kieskeurige jeugd. In het artikel 'Bandeloze jeugd' van 6 augustus 1953 (naar aanleiding van een onderzoek in Twente) wordt bijvoorbeeld genoemd dat de (massa)jeugd alle films accepteert en niet kritisch is op de inhoud van de films. De schooljeugd die minder frequent de bioscoop bezoekt, let volgens het artikel wél op de kwaliteit.⁷⁴ Onderwijs impliceert hiermee minder bioscoopbezoek en een kritisch denkvermogen.

Daarnaast wordt er in het desbetreffende artikel een verband gelegd tussen ongecivileerd gedrag, fabrieksjeugd en de duisternis van de bioscoop. In de duistere bioscoopzaal was het makkelijk voor de fabrieksjeugd om banale en vulgaire uitspraken anoniem de zaal door te schreeuwen zonder opgemerkt te worden. De films zelf worden niet als direct demoraliserend gezien, behalve als het aankomt op seksueel prikkelende films.⁷⁵ Het is de omgeving van de bioscoopzaal, die ongewenst gedrag stimuleert.

Falende ouders worden ook als oorzaak van het hoge bioscoopbezoek gezien. Zo wordt er gesteld dat door slechte opvoeding en te weinig stimulering er geen interesse wordt aangewakkerd in geestelijk prikkelende ontspanning, zoals kerkbezoek of jeugdverenigingen.⁷⁶ Het artikel 'De massa, moloch van onze tijd' in de *Leeuwarder Courant* van 7 februari 1951 is een parafrasering van een artikel uit de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (aangeduid in het bericht als lib: liberaal) waarin een lezing van de Rotterdamse officier van justitie wordt beschreven. Hierin wordt een slechte familieband als één van de oorzaken van hoog bioscoopbezoek onder fabrieksjeugd gezien. "Komt een meisje van 15, 16 jaar uit de fabriek 'na huis', waar elke sfeer ontbreekt, dan treedt het zo gauw mogelijk naar de straat, waar de verlokking van lichtreclames, de ijssalon en de bioscoop uitkomst bieden."⁷⁷ Voor een Fries lezerspubliek moet dit een herkenbare gedachtegang geweest zijn, zelfs al was Friesland niet het grootstedelijke Rotterdam. In de jaren vijftig waren de woonomstandigheden ook voor een deel van de Friezen erg slecht. Vaak leefde men met grote gezinnen in kleine huizen waarin privacy niet leek te bestaan.⁷⁸ Dit was vooral het geval voor de agrarische arbeiders die in de dorpen in het Oosten woonden. Het wordt ouders in de berichtgeving ook verweten dat ze hun kinderen niet leren om verantwoord met geld om te gaan, waardoor het geld verdwijnt aan onder andere (voor de jongens) het kopen van bioscoopkaartjes voor zichzelf en een meisje. De ouders geven veel te makkelijk toe en van zedelijke leiding is ook geen sprake.⁷⁹

⁷⁴ *Leeuwarder Courant*, "Bandeloze jeugd," 05-08-1953, 1. Via Dekrantvantoen.

⁷⁵ *Leeuwarder Courant*, "Bandeloze jeugd," 05-08-1953, 1. Via Dekrantvantoen.

⁷⁶ *Leeuwarder Courant*, "De massa, moloch van onze tijd," 07-02-1951, 5. Via Dekrantvantoen.

⁷⁷ *Leeuwarder Courant*, "De massa, moloch van onze tijd," 07-02-1951, 5. Via Dekrantvantoen.

⁷⁸ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 132.

⁷⁹ *Leeuwarder Courant*, "Bandeloze jeugd," 05-08-1953, 1. Via Dekrantvantoen.

Tot slot valt op dat in alle berichten massajeugd en arbeids/fabrieksjeugd als synoniemen van elkaar gebruikt worden. In de sociologische jeugdonderzoeken (waar voornamelijk de term massajeugd werd gebruikt) uit de jaren vijftig komt de fabrieksjeugd er ook relatief slecht vanaf.⁸⁰ Dit wordt mede verklaard door de zorgen die overheden en sociale-wetenschappers hadden rondom de industrialisering en hiermee mogelijk gepaarde sociaal-culturele veranderingen. Voor de fabrieksjeugd (wat in Friesland vaak voormalig agrarische jeugd was) was de invloed van industrialisering veel groter dan voor schoolgaande jeugd of jeugd uit de hogere klassen.⁸¹ Dit is mede de reden dat veelal de fabrieksjeugd werd onderzocht. Er werd ook vanuit gegaan dat met een goede opvoeding en beter onderwijs deze jeugd kon worden bijgestuurd en zich uiteindelijk zou ontwikkelen tot succesvolle volwassenen. Deze jeugd wordt ook wel massajeugd genoemd door de angst dat deze jeugd zich slechts als een massa zou bewegen en geen individuele ontwikkeling zou doormaken door het monotone en onpersoonlijke fabriekswerk. In de berichtgeving wordt de fabrieksjeugd dan ook typisch als massa afgeschilderd: in de *Leeuwarder Courant* verschijnen parafraseringen van andere Nederlandse kranten, wat impliceert dat volgens de redacteurs van het Friese blad de problematiek vergelijkbaar is in Friesland. In het artikel 'Bandeloze jeugd', wordt een deel van een verslag van een Twentse journalist (van een door hem ingesteld onderzoek naar vrijetijdsbesteding van de fabrieksjeugd en de niet-studerende jeugd in het algemeen) geparafraseerd. Het is onduidelijk uit welke krant dit precies komt en of er letterlijk geparafraseerd wordt (aanhalingstekens ontbreken namelijk). Hier wordt dit gebrek aan regionaal en lokaal onderscheid benoemd. "[...] er zijn plaatselijke eigenaardigheden in op te merken, maar heel veel van het door hem geconstateerde zal voor elke grote-stadsjeugd en zeker voor elk geïndustrialiseerd gebied gelden."⁸² Vervolgens komt er een opsomming van 'teleurstellende ervaringen' (volgens redacteur P) over de fabrieksjeugd en de vrijetijdsbesteding. Dit is het enige artikel in de *LC* waar de redactie (met betrekking tot de fabrieksjeugd) expliciet maakt dat het over haar eigen opvatting gaat. P. staat voor Jan Piebenga, een voormalig hervormde onderwijzer en tevens één van de redactieleden van de *Leeuwarder Courant*. In de andere artikelen worden voornamelijk andere kranten geparafraseerd zonder toegevoegd commentaar door de *Leeuwarder Courant*. Er worden geen artikelen geplaatst over Friese gebeurtenissen die nieuwswaardig zouden kunnen zijn wat betreft de massajeugd. De redactieleden waren dus voorzichtig met het uiten van hun eigen opvattingen. Dit kan meerdere dingen impliceren: ofwel er waren te weinig (Friese) bronnen die de krant uit eigen ervaring of onderzoek kon aanhalen, of ze wilden de fabrieksjeugd bewust als een nationaal probleem in plaats van een specifiek Fries probleem neerzetten.

⁸⁰ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 138.

⁸¹ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 137.

⁸² *Leeuwarder Courant*, "Bandeloze jeugd", 05-08-1953, 1. Via Dekrantvantoen.

Gereformeerde jeugd

Volgens de berichtgeving in de *Leeuwarder Courant* accepteerde de Gereformeerde Kerk dat er sprake is van bioscoopbezoek onder haar jeugd, ook al stond die Kerk er afwijzend tegenover. Zo wordt in het artikel 'Kerknieuws' door de classis van de Gereformeerde Kerk in 's-Gravenhage stellig beweerd dat het discipel zijn van Jezus-Christus zich niet verdraagt met het meeleven met de losbandige verdoving van veel moderne speelfilms.⁸³ Er wordt zelfs bericht over Gereformeerde ouderlingen die zichzelf voor de ingang van de bioscoop posteerden om jongeren van bioscoopbezoek af te houden (ook al is dit wel een uitzonderlijke situatie).⁸⁴ Het bioscoopbezoek wordt dan ook, net zoals bij de fabrieksjeugd, negatief getypeerd (ook al wordt de Gereformeerde jeugd veel minder sterk veroordeeld en gekarakteriseerd). Er wordt vooral gezocht naar oplossingen om dit bezoek te kunnen begeleiden en beïnvloeden (die echter niet erg concreet zijn): het blijft bij speculatie en wisselende ideeën. Er wordt in de berichtgeving vaak verwezen naar autoriteiten: zowel onderzoeken, een classis en een andere krant worden aangehaald. Hierbij wordt vooral samengevat en is er weinig eigen interpretatie of kritisch oordeel te zien, net zoals bij het bespreken van de fabrieksjeugd in de *LC*. Er zijn hiernaast ook artikelen waar het onduidelijker is waar de informatie vandaan komt of wie er aan het woord is, op één uitzonderlijk artikel nagelaten.

De verschuiving van een sterk naar verklaringen zoekende verklarende berichtgeving (bij de fabrieksjeugd) naar een berichtgeving die vooral is gericht op mogelijke oplossingen voor het probleem, kan er mee te maken hebben dat alle berichtgeving over Gereformeerde jeugd te vinden is tussen 1954 en 1959, waar de berichtgeving over fabrieksjeugd te vinden is tussen 1951 en 1953. Wellicht heeft dit te maken met de data van het uitkomen van jeugdonderzoeken over deze onderwerpen. De piek in het nationale massajeugd/fabrieksjeugd onderzoek is te zien in het begin van de jaren vijftig. Het is echter lastiger om een beeld te krijgen van het sterker lokaal gerichte onderzoek naar de Gereformeerde jeugd. Over de fabrieksjeugd werd vooral geschreven door sociale-wetenschappers vanuit een Ivoren toren, die niet middenin de gemeenschap stonden en niet met concrete oplossingen voor de gemeenschap moesten komen. Deze onderzoeken hadden logischerwijs een wetenschappelijke insteek, waarbij het verklaren en analyseren van het 'jeugdprobleem' wellicht belangrijker was dan het bieden van concrete oplossingen. De wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek werd toentertijd ook al bekritiseerd in de *Leeuwarder Courant*. Er zijn verschillende artikelen te vinden

⁸³ *Leeuwarder Courant*, "Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit" 02-03-1957, 11. Via Dekrantvantoen.

⁸⁴ *Leeuwarder Courant*, "Positiever houding onder gereformeerden tegenover film," 17-06-1958, 2. Via Dekrantvantoen.

waarin kritiek wordt geleverd op bijvoorbeeld de *Maatschappelijke verwildering der jeugd* en het hiervoor gebruikte *Bronnenboek* (waarover ik later meer zal uitweiden). Onderzoek vanuit Gereformeerde hoek was wellicht sterker gericht op het bieden van oplossingen voor de gemeenschap.

Er is wel wat verklarende berichtgeving te zien waarin kritiek wordt geleverd op de amusementsindustrie en waarin wordt aangegeven waarom bioscoopbezoek een slechte zaak is. In het artikel 'Kerknieuws' benoemt de classis van de Gereformeerde Kerk in 's-Gravenhage het te betreuren, "dat de zaak van het publieke ontspanningsleven voor een groot deel radicaal is verwereldlijkt en door exploitanten wordt beheerd, die uitsluitend oog hebben voor het verdienen van geld."⁸⁵ Vervolgens wordt er door dezelfde classis kritiek geleverd op het monopolie van de Nederlandse Bioscoopbond.⁸⁶ Bioscoopexploitanten hebben volgens hem alleen oog voor winstmaximalisering en kijken niet naar kwaliteit. In dit artikel wordt de classis constant aangehaald en worden een aantal citaten gebruikt om zijn visie te illustreren, zonder dat de *LC* een eigen visie toevoegt. De rubriek 'Kerknieuws' komt regelmatig terug in de *Leeuwarder Courant*, maar bioscoopbezoek komt slechts in dit bericht naar voren.

In nagenoeg ieder artikel in de *Leeuwarder Courant* over dit thema wordt benadrukt dat de oplossing van het bioscoopvraagstuk in ieder geval gezocht moet worden in een positieve benadering van het probleem en niet in een complete afwijzing van de bioscoop. Het artikel 'Geen verval, maar winst' concludeert met de uitspraak: "Het is nationale winst, wanneer de Gereformeerden zich in plaats van op de mijding, op de beïnvloeding (*van bioscoopbezoek*) gaan toelagen (mijn cursivering, MvdH)."⁸⁷ Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een door het CBS gepubliceerd rapport over het bioscoopbezoek in Nederland. Dit is meteen het enige artikel waarin duidelijk is dat de redactie aan het woord is aangezien er wordt afgesloten met het initiaal P. Dit gebeurde vaker in de *Leeuwarder Courant* (echter amper in de berichtgeving over jeugd en bioscoop) om aan te geven dat het hier niet om de visie van de krant ging maar om de visie van de schrijver.⁸⁸ In dit geval is de schrijver Jan Piebenga, een voormalig hervormde hoofdonderwijzer en één van de drie redactieleden.⁸⁹ Hier toont de redactie van de krant dus duidelijk, als uitzondering, een eigen visie zonder lukraak uit andere kranten te kopiëren of enkel 'objectief' de feiten te benoemen.

Daarnaast wordt in bijna ieder artikel benadrukt dat de Kerk zelf meer verantwoordelijkheid moet nemen om de jeugd te sturen of te beïnvloeden. Vaak worden

⁸⁵ *Leeuwarder Courant*, "Kerknieuws" 28-06-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

⁸⁶ *Leeuwarder Courant*, "Kerknieuws" 28-06-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

⁸⁷ *Leeuwarder Courant*, "Geen verval, maar winst," 05-09-1957, 1. Via Dekrantvantoen.

⁸⁸ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 367.

⁸⁹ Marcel Broersma, *Beschaafde vooruitgang*, 367.

hier voorbeelden genoemd uit rapporten of citaten van de zogeheten autoriteiten op dit gebied. De classis van de kerk in 's-Gravenhage benoemt dit ook. "Nu een deel van de gemeente, met name de jeugd, een zekere gewenning kent met betrekking tot de bioscoop, wordt van de kerk bij haar spreken grote pastorale wijsheid gevraagd."⁹⁰

Over hoe de Kerk deze verantwoordelijkheid kan nemen bestaan verschillende ideeën. Het gaat hierbij vooral om suggesties die niet erg concreet uitgewerkt worden. Er wordt bijvoorbeeld door de classis uit 's-Gravenhage geopperd om een landelijke commissie op te richten met deskundigen uit allerlei vakgebieden, maar dit wordt slechts in één zin benoemd en verder niet toegelicht.⁹¹ Een ander idee wordt geopperd naar aanleiding van het CBS rapport (in het artikel ondertekend door Piebenga), namelijk om in de Gereformeerde pers filmrecensies mee te nemen (aangezien er sinds kort ook aandacht werd besteed aan toneelrecensies.)⁹² Op deze manier kon de jeugd toch deels gestuurd worden om voor 'goede' films te kiezen. Er wordt ook gesproken over een publicatie van de brochure '*Film en Jeugd*' van de Nederlandse Gereformeerde Jeugdraad, maar hier wordt verder inhoudelijk niet op in gegaan.⁹³ De (hervormde) Christelijke Filmactie wordt door eerdergenoemde classis uit 's-Gravenhage en in een artikel (waarvan de bron onbekend is) gezien als inspiratie in de omgang met het filmvraagstuk, maar waarom en op welke manier wordt niet besproken. Gemeenschappelijke factor in alle berichten is de positieve (en niet volledig afwijzende) benadering. Het compleet afwijzen van bioscoopbezoek wordt binnen de berichtgeving door de aangehaalde onderzoeken en autoriteiten niet als realistisch gezien aangezien het bioscoopbezoek al een wijdverspreid fenomeen was. Het werd als productiever gezien om filmbezoek naar de hand van de Kerk te zetten. Zo wordt in het artikel 'Geen verval, maar winst' zelfs een vergelijking gemaakt tussen bioscoopbezoek en de werkwijze die Jezus hanteerde bij zijn prediking: "Misschien zijn film en toneel voor het huidige geslacht wel dat wat Jezus Christus bij zijn onderwijzing regelmatig heeft toegepast: de anecdote, de gelijkenis, de geestelijke beeldspraak."⁹⁴ Gezien zijn hervormde achtergrond is het logisch dat Piebenga in het artikel benoemt dat "het voorbeeld in de hervormde kring (o.a. *Critisch Filmbulletin*, *Wending-Toneelbibliotheek*) moge ook bij hen (*gereformeerden*) inspirerend en activerend werken."⁹⁵ (mijn cursivering, MvdH).

⁹⁰ *Leeuwarder Courant*, "Geen verval, maar winst," 05-09-1957, 1. Via Dekrantvantoen.

⁹¹ *Leeuwarder Courant*, "Kerknieuws" 28-06-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

⁹² *Leeuwarder Courant*, "Geen verval, maar winst," 05-09-1957, 1. Via Dekrantvantoen.

⁹³ *Leeuwarder Courant*, "Positiever houding onder gereformeerden tegenover film," 17-06-1958, 2. Via Dekrantvantoen.

⁹⁴ *Leeuwarder Courant*, "Geen verval, maar winst," 05-09-1957, 1. Via Dekrantvantoen.

⁹⁵ *Leeuwarder Courant*, "Kerknieuws" 28-06-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

Het feit dat (met uitzondering van het artikel ondertekend door Piebenga) de redactie zelf nooit stelling inneemt met betrekking tot de Gereformeerde jeugd en bioscoopbezoek is opvallend. Het kan zijn dat hier een vrees achter zat om een deel van het lezerspubliek mogelijk tegen zich te krijgen als de redactie een duidelijk standpunt zou innemen. Dit past ook binnen de zakelijke en neutrale inslag die de *Leeuwarder Courant* probeerde uit te stralen. In deze trant is het dan ook logisch dat de *Leeuwarder Courant* vooral stukken van andere kranten overneemt en hiermee geen kritiek geeft op het dominante discours. Men kon de *Leeuwarder Courant* nu immers moeilijker beschuldigen van het prefereren van een bepaalde ideologische positie, aangezien ze regelmatig verwees naar andere kranten. Deden ze dit wel (in het geval van Piebenga) dan was voor de Friese lezer waarschijnlijk duidelijk wie P. was en vanuit welke hoek hij schreef.

Het valt tot slot ook op dat er door de redactie zelf nooit direct verslag wordt gedaan van nieuwswaardige gebeurtenissen over de Gereformeerde jeugd en bioscoopbezoek. Wellicht zegt dit iets over de mate waarin dit daadwerkelijk een probleem was of dat het vooral een 'papieren probleem' betrof. Aannemelijk is dat deze jeugd geen overlast veroorzaakte maar dat het vooral angst vanuit de Kerk was voor modernisering en het verlies van controle op de vrijetijdsbesteding. In de berichtgeving over de fabrieksjeugd worden ook weinig Friese gebeurtenissen benoemd: wel worden hier duidelijk meer voorbeelden gegeven van hoe de fabrieksjeugd zich gedroeg en hoe de vrijetijdsbesteding was. Van de Gereformeerde jeugd wordt amper een beeld geschetst en ze wordt minder duidelijk getypeerd of gekarakteriseerd. Dit kan ook betekenen dat deze karakterisering niet nodig was voor de lezer aangezien de Gereformeerde jeugd voor de lezer een bekender fenomeen was, waar ze zichzelf een voorstelling van kon maken.

Plattelandsjeugd

De berichtgeving over de plattelandsjeugd is te vinden in de gehele jaren vijftig, met een duidelijk hogere concentratie artikelen vanaf 1957 tot 1959. Er lijkt dus een chronologische verschuiving van het 'type' jeugd te zijn: van fabrieksjeugd (sterk verklarend en oordelend), naar Gereformeerde jeugd (probleemoplossend en minder oordelend) tot plattelandsjeugd. Er wordt voornamelijk verslag gedaan van conferenties of bijeenkomsten waar wordt gesproken over plattelandsjeugd. De berichtgeving over de plattelandsjeugd is algemener en meer beschrijvend van aard dan over de fabrieks- en Gereformeerde jeugd. Zo wordt de term 'plattelandsjeugd' niet vaak gebruikt maar wordt er eerst beschrijvend gesproken over het platteland, en wordt vervolgens specifiek ingegaan op de jeugd. De term bioscoop wordt relatief weinig gebruikt: vaak gaat het over vrijetijdsbesteding, waar bioscoopbezoek soms een rol in speelt. Het valt op dat in veel artikelen wordt verwezen naar de rol die de Kerk kan hebben om het filmbezoek in goede banen te leiden. Daarnaast is ook deze berichtgeving, net zoals bij de Gereformeerde jeugd, probleemoplossend van aard. Dit is mede omdat er veel verslag wordt gedaan van conventies of bijeenkomsten waar vooral gediscussieerd werd over oplossingen. Hier kan ook weer gesteld worden dat de berichtgeving vrij kritiekloos is en vooral wordt geprobeerd om 'objectief' verslag te doen van deze conferenties. Er wordt ook geen verslag gedaan van lokale gebeurtenissen.

Er zijn wel wat verklarende berichten te zien. De vraag die centraal stond bij de beschrijvende berichtgeving van de situatie op het platteland ging over of 'de veranderingen' van het platteland en haar jeugd al langer gaande waren, of dat dit pas recent aan de gang was en dus een nieuw fenomeen was. Zo wordt in het 'Kerknieuws' de oorsprong van het massajeugdvragestuk al in de 19-eeuwse emigratie van de plattelandsbevolking naar de stad gezien. In dit artikel wordt een stuk van G. van Veldhuizen, predikant, uit de *Rotterdamse Kerkbode* (getypeerd in het artikel als Ned. Herv: Nederlands Hervormd) geciteerd. De plattelandsbevolking emigreerde volgens hem in grote getalen naar de grote en winst-beluste stad waar de woontoestanden erbarmelijk waren. De kerk heeft toen (volgens het artikel) niet genoeg gedaan om deze mensen op te vangen. Ze zochten hierdoor troost bij de herbergier in plaats van bij de geestelijkheid. Deze ongelovigen hebben nu kinderen en deze zijn nu massajeugd geworden.⁹⁶ Waar G. van Veldhuizen deze ideeën vandaan haalt, wordt niet benoemd. De verandering van het platteland had dus een voorgeschiedenis en gebeurde niet plotseling. Dit is in tegenstelling tot de strekking van een in de *Leeuwarder Courant* besproken referaat over 'het platteland' te Utrecht gehouden op de Christelijke Sociale

⁹⁶ *Leeuwarder Courant*, "Kerknieuws," 20-01-1954, 3. Via Dekrantvantoen.

Conventie, waar de verandering van het platteland wél als recent wordt gezien.⁹⁷ Volgens de spreker W. P. Cnossen (lid van bestuur van Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond) is de aard van de plattelandsbevolking anders dan die van de stadsbevolking. De plattelandsbevolking hecht namelijk meer waarde aan traditie en zede. Vervolgens wordt er gesproken over het feit dat het platteland (mede door mechanisatie van landbouwarbeid) nu sterk aan het veranderen is, wat vooral gevolgen heeft voor de jeugd. De christelijke jeugdorganisaties moeten hierbij hun verantwoordelijkheden nemen en de jonge mensen vormen, “[...] die bij het licht van Gods woord zelfstandig de weg kunnen vinden in de veranderende samenleving.”⁹⁸

Waar bioscoopbezoek bij de fabrieksjeugd als sterk negatief wordt neergezet, zien we ten aanzien van de plattelandsjeugd minder expliciet oordelend taalgebruik. Zo wordt de situatie van bioscopen op het platteland in onderstaand citaat uit het artikel ‘Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit’ uit 1957 redelijk neutraal en beschrijvend verwoord. De bron van het artikel en de schrijver/spreker zijn onbekend. Hiermee wekt de redactie de suggestie de inhoud van dit artikel te onderschrijven.

Men kan thans wel zeggen, dat de bioscoop thans het gehele platteland heeft veroverd. Waar geen bioscopen zijn – omdat de exploitatie van een theater niet lonend is – worden in cafézalen voorstellingen gegeven – meest op zaterdag en zondag – terwijl die steden of dorpen, waar een bioscoop wel kan bestaan, de hele week een of meer films draaien. De ervaring leert nu, dat de jongelui uit de dorpen bij voorkeur op zaterdag- en zondagavond ‘nei de film’ trekken. In steden als Franeker en Dokkum, in plaatsen als Drachten, Gorredijk en Heereveen kan men na het beëindigen van de voorstellingen honderden jongens en meisjes, al dan niet in elkaars gezelschap, op fietsen, brommers en scooters in alle richtingen zien uitzwermen.⁹⁹

In deze beschrijving ligt de nadruk op de schaal van het fenomeen. De bioscoop is volgens de beschrijving niet meer weg te denken op het platteland, en er zijn ieder weekend honderden jongeren te zien die films bezoeken. Er wordt ook bericht over hoe de begeleiding en controle van filmvertoning op het platteland het beste kan gaan. Er werden bijvoorbeeld vanuit verenigingen filmavonden georganiseerd waar ‘goede films’ vertoond werden, in tegenstelling tot films in de commerciële bioscoop. Zo blijkt ook uit

⁹⁷ Wat deze conventie precies was of wat deze inhoud is niet duidelijk. Wel wordt in het artikel benoemd dat deze drie dagen duurde en worden aan het eind van het artikel andere onderwerpen van lezingen en hun sprekers genoemd. Dit zijn onder andere: fabrieks- en massajeugd, de functie van het gezin, ‘kerk, massa en gemeenschap’, arbeidsvreugde en de maatschappij en ‘opvoeding tot deelneming in het geestelijke en sociale verkeer.’

⁹⁸ *Leeuwarder Courant*, “Het platteland is niet meer een afgesloten gebied,” 30-10-1952, 5. Via Dekrantvantoen.

⁹⁹ *Leeuwarder Courant*, “Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit,” 02-03-1957, 11. Via Dekrantvantoen.

een artikel over de bijeenkomst van enkele culturele verenigingen van de gemeente Opsterland. De burgemeester wees hier op de noodzaak van voortdurende culturele activiteit op het platteland. De georganiseerde filmavonden (welke precies wordt niet gespecificeerd) bleken geen succes te zijn volgens het artikel. Hiermee wordt vervolgens geconcludeerd dat de bioscoop- bezoekende jeugd dus geen belang stelt in goede speelfilms.¹⁰⁰ De jeugd zat hoogstwaarschijnlijk niet te wachten op toezicht van de organisatoren van deze avonden. In het verslag van de conferentie 'De film op het platteland', gehouden in het Hervormde jeugdcentrum te Huisterheide, wordt ook benadrukt dat er nog veel gedaan moet worden om film op het platteland in goede banen te leiden.

Ten aanzien van de filmmappreciatie is er op het platteland nog een grote achterstand in te halen. In vele streken is het nog niet te laat om het geheel in goede banen te leiden. De kerk en de culturele organen kunnen veel doen voor al het mooie, dat de Schepper ons het medium film heeft gegeven.¹⁰¹

Er wordt in dit artikel onder andere benoemd dat kranten met onafhankelijke en deskundige kritiek goed werk kunnen doen, net zoals speciale voorstellingen (wat dit dan moge zijn) en cursussen. Dit zijn nog redelijk algemene termen, maar vervolgens wordt een concretere oplossing benoemd: een vak in filmvorming op de kweekscholen. Tot slot valt op dat in geen enkel bericht gesproken wordt met een representant van het desbetreffende type jeugd of van de jeugd in het algemeen. Er wordt over de jeugd gesproken en nimmer met de jeugd. Dit kan komen door de zakelijke, burgerlijke en ietwat afstandelijke inslag van de *Leeuwarder Courant* waardoor de jeugd niet werd gezien als interviewwaardig. Ik verwacht echter niet dat andere kranten wel met de jeugd in gesprek zijn gegaan. De jeugd werd dus vooral als een theoretische groep gezien, en niet als een set levende individuen die wellicht geïnterviewd konden worden.

¹⁰⁰ *Leeuwarder Courant*, "Geen optimisme over cultureel leven in Opsterland," 15-10-1957, 7. Via Dekrantvantoen.

¹⁰¹ *Leeuwarder Courant*, "Platteland heeft kans film in goede banen te leiden," 20-04-1959, 6. Via Dekrantvantoen.

Individu of massa?

De jeugd werd in de Friese kranten hoofdzakelijk als groep beschouwd (zoals ook al duidelijk wordt uit de term 'massa' jeugd). Er werd wel onderscheid gemaakt wat betreft verschillende typen jeugd, zoals duidelijk wordt uit de vorige hoofdstukken. Slechts in enkele gevallen wordt er gesproken over individuele gevallen of over 'het individu' als het over de jeugd gaat. Ten grondslag aan het onderscheid tussen individu en massa liggen verschillende assumpties over de handelsbekwaamheid van de jeugd. Waar de jeugd als sterker individu wordt gezien, wordt ze over het algemeen sterker gepresenteerd als een handelingsbekwaam subject, dat zelf in controle is over bepaalde handelingen en keuzes die worden gemaakt. Waar de jeugd als massa wordt gezien is er vaker sprake van een passieve jeugd, die 'wordt bewogen' door verschillende krachten. Dit kan bijvoorbeeld gebeuren door de rest van de massa, maar ook door de verslavende werking van de bioscoop. Hier zien we weer veel verslagen van congressen en conferenties (waar kritiekloos over geschreven wordt), maar ook zien we hier (voor het eerst) verslagen van lokale Friese gebeurtenissen. In dit hoofdstuk zal ik de berichtgeving analyseren aan de hand van deze twee thema's (individu en massa).

In het artikel 'Rottevalle' (de naam van een Friese gemeente) wordt de massajeugd, als grote uitzondering, sterk individueel getypeerd.¹⁰² Dit is tevens het enige artikel in het door mij vanuit *Dekrantvantoen* gegenereerde bronnencorpus dat niet uit de *Leeuwarder Courant* komt, maar uit de lokale krant de *Feanster*. Dit was een kleine streekkrant (voor Noordoost Friesland en het westen van de provincie Groningen), wat ook blijkt uit de manier waarop het artikel is geschreven. In het artikel wordt beschreven hoe twee agenten een stel jongeren in het dorp (Rottevalle) aantreffen. De agenten ontmoetten een 'luidkeels schreeuwende wielrijder'. Terwijl ze deze wilden aanhouden, reed een andere fietser gillend tegen een paal en bleef bloedend liggen. Vervolgens werden deze jongens (met een korte tussenstop in het ziekenhuis) naar het politiebureau te Harkema gebracht. Hoe de jongens in hun 'toestand, die meer leek op waanzin dan op dronkenschap' terecht kwamen wordt vervolgens beschreven. De jongens waren om zeven uur van huis (te Harkema) naar de bioscoop in Drachten gegaan. Eén van hen had stiekem een fles jenever in zijn fietstas meegenomen. Na afloop van de film dronken ze samen de fles leeg, waarna ze de agenten tegenkwamen en ze hun roes konden uitslapen in het politiebureau te Drachten. Het is overduidelijk dat het artikel in een lokale krant is verschenen. De namen van alle betrokkenen (de agenten en de arts in het ziekenhuis) worden genoemd. Van de twee jongens worden hun voorletters en hun leeftijd genoemd. Dit doet vermoeden dat de lezer van dit artikel met hen bekend was en

¹⁰² *De Feanster*, "Rottevalle," 21-10-1955, 1. Via *Dekrantvantoen*.

de gezichten achter de namen kenden. Het artikel doet daarnaast niet vermoeden dat er sprake is van een massaal en wellicht landelijk probleem. Er wordt slechts 'objectief' verslag gedaan van dit incident, zonder verbanden te leggen naar andere incidenten of dit incident überhaupt als iets schokkends te presenteren. Over de jongens wordt niet sterk oordelend gesproken. Ze krijgen (volgens het artikel) dan ook geen straf of boete. Het incident lijkt eerder te worden vergoelijkt en te worden afgedaan als 'kattenkwaad'.

In het artikel 'Problemen van jeugd en film' uit de *Leeuwarder Courant* wordt een geschrift getiteld 'Inleiding tot de problemen van film en jeugd' van Leo Lunders (wie dit precies is blijft onbekend) besproken.¹⁰³ De nadruk wordt in het artikel gelegd op het hoofdstuk over film en jeugdmisdadigheid. Op het einde van het artikel wordt de individualiteit en handelsbekwaamheid van de jeugd sterk benadrukt.

Naarmate het individu in staat is zich tijdens de filmvertoning met de held te vereenzelvigen en daarbij de controle over zichzelf weet te bewaren, is het mogelijk, dat de film een element van bevrijding vormt, van evenwicht dus, zelfs en vooral als de vertoonde scènes gewelddadig zijn.¹⁰⁴

Het hangt dus van het individu af, of deze in staat is om controle te bewaren. Dan kan de film zelfs een positieve werking hebben. Enkele individuen zijn dus handelingsbekwaam en zullen, na het zien van een gewelddadige film, niet vervallen tot gewelddadig gedrag. Dit artikel is ondertekend door D. L. Daalder (pedagoog, docent en schrijver), die ook in zijn tijd al redelijk bekend was en dus waarschijnlijk autoriteit uitstraalde voor de lezers van de krant.¹⁰⁵ Dit is daarmee ook het enige artikel waar de volledige naam van de schrijver wordt genoemd, en niet slechts een initiaal van een van de redactieleden. In tegenstelling tot het vorige artikel wordt de term individu hier algemeen gebruikt. Er is geen sprake van specifieke individuen.

De jeugd wordt, over het algemeen, echter als massa beschouwd. In het vorige hoofdstuk heb ik besproken op welke manier er onderscheid werd gemaakt tussen verschillende typen jeugd. In deze paragraaf zal ik me richten op artikelen waar het 'massa' aspect van de jeugd wordt benadrukt en daarmee ook het idee dat de jeugd 'wordt bewogen' en zelf niet handelingsbekwaam lijkt. Het gaat hier dus niet om oorzaken van het jeugdprobleem of typen jeugd maar om artikelen waarin de jeugd sterk als handlingsonbekwaam wordt gepresenteerd. In het jeugdonderzoek *Maatschappelijke verwildering der jeugd* wordt bijvoorbeeld ook (kort) benoemd dat "men 'wordt gekeken' en 'wordt geluisterd' door bioscoop of radio."¹⁰⁶

¹⁰³ *Leeuwarder Courant*, "Problemen van jeugd en film," 16-05-1956, 5. Via Dekrantvantoen.

¹⁰⁴ *Leeuwarder Courant*, "Problemen van jeugd en film," 16-05-1956, 5. Via Dekrantvantoen.

¹⁰⁵ Boekenmuseum.nl, "Daalder", bekeken op 01-01-2018, <http://boekenmuseum.nl/daalder.htm>

¹⁰⁶ Langeveld, "Maatschappelijke verwildering der jeugd", 19.

In het artikel 'Is de film een gevaar voor de jeugd?' in de *Leeuwarder Courant* van 1 december 1949 wordt een erg pessimistisch beeld geschetst van film als gevaar voor de cultuur en als stimulans voor de ontwikkeling van de massamens. In dit artikel wordt verslag gedaan van een conferentie te Bakkeveen.

Ten eerste is de film een gevaar voor de cultuur in engere zin. De film vervlakt, samen met andere uitingen van moderne cultuur als sport en radio. Het voorstellingsleven wordt in een bepaalde richting gedrongen. Voor het bouwen aan een eigen beschouwing heeft men geen tijd meer. De film verstroot. De mens is te beperkt om al die indrukken te verwerken. Waar het ene is kan het andere niet zijn. Zo werkt de film mee aan de vorming van de massamens. Onze geüniformeerde en getechnificeerde maatschappij ontnemt aan de middelmaat de mogelijkheid tot het eigen spontane scheppen. De kleine groep elite, die daar niet het slachtoffer van wordt, verliest het contact met de overigen. Dat gevaar is niet denkbeeldig.¹⁰⁷

De conferentie getiteld 'ontspanningsleven, film en rijpere jeugd' werd georganiseerd door het Instituut Film en Jeugd. Een breed scala aan sprekers komt aan bod in dit tweedaagse congres: onder andere een psychiater, de directeur van het Instituut en de directeur van Polygoon-Profilti (om over de technische kant van het verhaal te spreken). Als reactie op de lezing van de psychiater wordt bovenstaand citaat gegeven. Dit citaat komt van 'de ouderen' (wie dit zijn is niet bekend) die bezoeker waren op het congres. Deze punten waren volgens hen te weinig naar voren gekomen in de (voornamelijk progressieve en ten aanzien van de film positieve) lezing van de psychiater. Het idee dat de mens te beperkt is om film goed te verwerken (aangezien dit verstroot) komt ook terug in een verslag van een vergadering te Leeuwarden.¹⁰⁸ "Het optisch-dynamisch vermogen van de film dringt door de weinig kritische instelling van de jeugd, die niet in staat is tot een kritische verwerking."¹⁰⁹

In het artikel 'Politie opnieuw slaags met de jeugd: filmverbod!' in de *Leeuwarder Courant* van 22 oktober 1956 wordt, net zoals in het verslag over de twee kwajongens te Harkema, verslag gedaan van een Friese gebeurtenis, namelijk een vertoning van de film *Rock around the clock* te Leeuwarden.¹¹⁰ De jeugd sprong hierbij volgens het artikel flink uit de band en overschreed hiermee de grenzen van het redelijke. De massaliteit van de gebeurtenis wordt duidelijk benadrukt in het artikel: zo wordt er gesproken over 'enkele honderden jongeren', 'zwart van de mensen op de Wirdumerdijk' en 'een groep van twee

¹⁰⁷ *Leeuwarder Courant*, "Is film een gevaar voor de jeugd?," 01-12-1949, 5. Via Dekrantvantoen.

¹⁰⁸ *Leeuwarder Courant*, "Belangwekkende inleiding over jeugd en film," 17-04-1947, 2. Via Dekrantvantoen.

¹⁰⁹ *Leeuwarder Courant*, "Belangwekkende inleiding over jeugd en film," 17-04-1947, 2. Via Dekrantvantoen.

¹¹⁰ *Leeuwarder Courant*, "Politie opnieuw slaags met jeugd: filmverbod!" 22-10-1956, 11. Via Dekrantvantoen.

à driehonderd jongeren'. De jeugd bleef de politie uitdagen, en uiteindelijk werden de gummistokken getrokken door de politie en werd geweld tegen de jeugd uitgeoefend. Een jongere liep een kaakfractuur op. De burgemeester heeft, naar aanleiding van het geweld, de film zelf de avond erna bekeken. Toen zag hij jongeren tegen lichtmasten schoppen, een losse kar op de weg gooien en barricaden op de weg werpen. Naar aanleiding van deze observaties werd de film door de burgemeester verboden. De rol van de politie wordt uitermate positief gezien. De jeugd en politie worden duidelijk tegenover elkaar gepositioneerd. De politie wordt gezien als uiterst beheerst, buitengewoon tactvol en goed vertegenwoordigd. De jeugd wordt daarentegen gezien als onverantwoord, politie-pestend en losgeslagen. In dit geval wordt de jeugd niet per se als handelingsonbekwaam gezien, maar wordt ze eerder impliciet als bekwaam gezien voor haar acties. Dit komt echter niet letterlijk in het bericht naar voren.

Een sterker economische argument voor het idee dat bioscoopbezoek samenhangt met massaliteit en handelingsonbekwaamheid wordt beschreven in het artikel 'Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit'. De schrijver en aanleiding van dit artikel zijn onbekend.

Problemen, die mede een gevolg zijn van het feit, dat de kleine ondernemer in die streken, waar een kiezend en kritisch publiek veel minder talrijk is dan in de steden (waar bovendien vaak meer dan één bioscoop is gevestigd), gauw geneigd is films te draaien, die alleen maar een succes zijn voor zijn kassa. En daar wordt de jeugd, die nu eenmaal wil uitgaan, dan gemakkelijk de dupe van.¹¹¹

Hier wordt de jeugd gezien als niet erg handelingsbekwaam om zelf te bepalen welke films ze graag wil zien, maar slechts als 'slaaf van de kassa'. Het lijkt de jeugd meer te gaan om het uitgaan zelf dan om het zien van een bepaalde film. Dit is dan vooral het geval op het platteland.

Tot slot wordt de verslavende werking van bioscoopbezoek benoemd in het artikel 'In Opsterland komt cursus over het zien van film'.¹¹² Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een lezing gegeven door de heer Wielek (voorzitter van de gemeenteafdeling Culturele Zaken te Amsterdam). Naar aanleiding van deze lezing wordt in Olterterp een cursus van vier avonden 'over het zien van film' georganiseerd. De heer Wielek zal ook hier spreken en benoemt tijdens een van deze avonden (die wordt beschreven in het artikel) dan ook dat:

¹¹¹ *Leeuwarder Courant*, "Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit," 02-03-1957, 11. Via Dekrantvantoen

¹¹² *Leeuwarder Courant*, "In Opsterland kom cursus over het zien van film," 08-03-1957, 9. Via Dekrantvantoen.

De vraag besprekende, waarom er zoveel mensen naar de bioscoop gaan, zei de heer Wielek, dat 80 procent van de bezoekers jonger is dan 30 jaar, dat hier sprake is van een vlucht uit de werkelijkheid en dat er een betreurenswaardige verslaafdheid aan de film kan ontstaan, hetgeen spreker bracht bij het sociaal-pedagogisch element.¹¹³

In dit geval wordt de jeugd dus niet gezien als handelingsbekwaam om zelf keuzes te maken over het filmbezoek. De jeugd wordt dus voornamelijk als handelingsonbekwame massa gezien in berichtgeving waarin lezingen, bijeenkomsten en congressen worden besproken. In de twee verslagen over Friese gebeurtenissen wordt de jeugd wat meer handelingsbekwaamheid toegekend. Deze twee verslagen zijn, logischerwijs, minder secundair van aard. De 'bron' van het nieuws bestond in deze gevallen uit Friese gebeurtenissen en niet uit conferenties elders in het land. De visie op de jeugd- en bioscoopproblematiek van de redactie wordt in deze artikelen echter ook niet expliciet gemaakt. In het artikel over de rel in Leeuwarden wordt de politie duidelijk positiever gepresenteerd dan de massajeugd, maar de jeugd wordt nergens beoordeeld. Het is de burgemeester die de jeugd veroordeelt en uiteindelijk de filmvertoning verbiedt. De *Leeuwarder Courant* houdt zich dus ook in deze artikelen afzijdig van een expliciete visie.

¹¹³ *Leeuwarder Courant*, "In Opsterland kom cursus over het zien van film," 08-03-1957, 9. Via Dekrantvantoen.

Kritiek op massajeugdonderzoek

Er is één uitzondering in de berichtgeving te zien waarbij door journalisten van de *Leeuwarder Courant* wél wordt gesproken met 'normale mensen'. Hiermee bedoel ik dat niet naar de mening wordt gevraagd van een expert, onderzoeker of kerkelijke maar van onder andere een landbouwer, een postcommandant en een maatschappelijk werkster. Wat deze mensen gemeen hebben is dat ze allen inwoner zijn van de gemeente Ureterp. Daarnaast zijn deze artikelen kritisch van aard en wordt er niet klakkeloos iets uit een andere krant gekopieerd, maar wordt er gesproken met Friezen die hun (kritische) mening mogen verkondigen. In het artikel 'Materiaal te oud en te eenzijdig, zeggen acht bevoegde Ureterpers' in de *Leeuwarder Courant* van 15 augustus 1953 wordt de visie van acht inwoners beschreven op het uitgegeven bronnenboek bijbehorende het overheidsrapport *Maatschappelijke verwildering der jeugd*.¹¹⁴ In dit bronnenboek komt de jeugd te Harkema er niet zo best vanaf: ze worden omschreven als geestelijk abnormaal, drankzuchtig en opvliegend.¹¹⁵ De jeugd zelf wordt overigens in dit artikel analyse (weer) niet aan het woord gelaten. Zij werd blijkbaar niet gezien als een mogelijk 'bevoegde Ureterper'. Helaas is dit artikel redelijk scheef en mozaïsch ingescand in het digitale krantenarchief *Dekrantvantoen*, waardoor ik geen beschikking heb over het gehele artikel en sommige delen weggevallen zijn.¹¹⁶ Ik zal in de analyse ervan alleen stukken meenemen waarin compleet helder is wat bedoeld wordt en geen delen van zinnen zijn weggevallen.

De meeste Ureterpers zien dat het bij Gereformeerde jeugd 'beter' gaat dan bij onkerkelijke jongeren. De vrijetijdsbesteding wordt onder deze jongeren als positiever gezien; ze zijn volgens de gesproken Ureterpers vaker lid van (culturele) jeugdverenigingen. Over de onkerkelijke jeugd wordt verschillend gedacht. Zo noemt een Gereformeerd predikant dat 'misschien wel de helft der jongeren' (buiten de kerkelijke kringen) niet te bereiken valt. Daarentegen noemt een landbouwer het onjuist dat de moeilijke gevallen vooral uit communistisch en onkerkelijk milieu komen. De bioscoop wordt door mejuffrouw Schoonman, maatschappelijk werkster, benoemd. "Er zijn jongens uit Ureterp, wier bioscoopkaartje voor de Zaterdagavond in Drachten steeds klaarligt. Zij hoeven niet te bestellen."¹¹⁷ Deze bevoegde Ureterpers hebben gemeen dat ze allen het materiaal in het bronnenboek te oud en te eenzijdig vinden. Er moet meer oog zijn voor de positieve kanten en zoals de Gereformeerde predikant benoemt: "Men

¹¹⁴ *Leeuwarder Courant*, "Materiaal te oud en te eenzijdig, zeggen acht bevoegde Ureterpers," 15-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

¹¹⁵ *Bronnenboek* ('s-Gravenhage: Staatdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 1953), 234.

¹¹⁶ Ik heb *Dekrantvantoen* gemaild met het verzoek of dit artikel wellicht opnieuw ingescand kon worden, maar ze konden helaas geen individuele verzoeken in behandeling nemen.

¹¹⁷ *Leeuwarder Courant*, "Materiaal te oud en te eenzijdig, zeggen acht bevoegde Ureterpers," 15-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

krijgt uit sommige uitlatingen in het artikel (*artikel uit het Bronnenboek*) de indruk, dat het hier een verworden boel is. Maar dat is het allerminst (mijn cursivering, Mvdh).¹¹⁸ Er werd in het artikel tot slot benoemd dat er werd gehoopt 'in de loop van de week' enkele stemmen uit Harkema-Opeinde te plaatsen. Dit gebeurt inderdaad vier dagen later in het artikel 'Harkema vraagt in plaats van woorden nu eens daden van de overheid'.¹¹⁹ Helaas geldt ook voor dit artikel dat een (kleiner) deel lijkt te zijn weggevallen waardoor het artikel niet in zijn geheel geanalyseerd kan worden.

Alle representanten van Harkema delen de mening dat er genoeg over Harkema geschreven is, en dat er baat zou zijn bij een meer positieve benadering. Er wordt niet ontkend dat er problemen zijn. Deze problemen worden in het bronnenboek echter overdreven en sterk gegeneraliseerd. Verder wordt veel nadruk gelegd op de slechte woonomstandigheden. Zo signaleert een raadslid van de Partij van de Arbeid dat er een geweldig grote hoeveelheid is aan krotten. De overheid doet niets om betere woonomstandigheden te creëren, waardoor het vertrouwen van de bevolking laag ligt en ze het gevoel heeft aan haar lot overgelaten te worden. Het schoolhoofd benoemt dat de gemeente regelmatig krotten opruimt, maar vervolgens geen nieuwe woningen laat bouwen, waardoor het probleem niet wordt opgelost.

Het valt op dat in deze artikelen niet wordt verwezen naar een expert elders uit het land, maar dat gesproken wordt met een divers gezelschap aan lokale Friezen, wonend in de zogeheten probleemdorpen. Als het kritiek op het massajeugdonderzoek betreft lijkt de *Leeuwarder Courant* dus wél kritische artikelen gebaseerd op lokale bronnen te plaatsen, in plaats van het klakkeloos kopiëren van informatie uit andere, niet-Friese, kranten. De redactie laat zelf echter geen kritisch geluid horen: ze paraphraseert enkel kritische stemmen uit het dorp. Dit wekt wel de indruk dat ze het met deze stemmen impliciet eens is.

Daarnaast zijn er nog twee artikelen waarin kritiek wordt geleverd op hetzelfde onderzoek. Deze artikelen zijn gepubliceerd in 1953 en 1954, relatief kort na de uitkomst van het onderzoek zelf (1952) en het bijbehorende bronnenboek (1953). In het artikel 'Rapport 'massajeugd' Leeuwarden' uit 1953 wordt het bronnenboek bekritiseerd, en met name de pagina's over Leeuwarden.¹²⁰ Er wordt beschreven dat Burgemeester en wethouders het rapport aan 'een lange lijst van instanties en organisaties' hebben toegezonden (welke wordt niet gespecificeerd) met de opdracht om het boek in eigen kringen te bestuderen. B en W is namelijk van mening dat het rapport bezinning vereist,

¹¹⁸ *Leeuwarder Courant*, "Materiaal te oud en te eenzijdig, zeggen acht bevoegde Ureterpers," 15-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

¹¹⁹ *Leeuwarder Courant*, "Harkema vraagt in plaats van woorden nu eens daden van de overheid," 19-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

¹²⁰ *Leeuwarder Courant*, "Rapport 'massajeugd' Leeuwarden," 18-11-1953, 7. Via Dekrantvantoen.

'ook al zouden verschillende gesignaleerde toestanden wat hun omvang betreft tot op de helft of nog minder kunnen worden teruggebracht." Als deze instanties het bronnenboek genoeg hebben bestudeerd (volgens het artikel na zo'n 2 à 3 maanden) wordt er een bijeenkomst georganiseerd, waarin er concrete overwegingen voor verbetering worden gepresenteerd waarmee de gemeente hopelijk weet wat er van haar verlangd wordt. De *Leeuwarder Courant* levert in dit artikel geen directe kritiek op het onderzoek of het bronnenboek, maar neemt slecht de visie van Burgemeester en wethouders over.

Het artikel 'Critiek van K.S.K.I op rapport "Massajeugd"' gaat over een reactie van een rooms-katholieke instelling op het massajeugdonderzoek. Dit bericht werd ongeveer vier maanden na bovenstaand besproken bericht geplaatst. Het artikel opent met de zin: "Het regionaal bureau aan de Westersingel van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut heeft een beknopte kritische analyse gemaakt van het rapport Massajeugd, dat door B. en W. aan verschillende instanties is voorgelegd."¹²¹ Vervolgens wordt deze analyse kort samengevat. De analyse richt zich vooral op de definiëring van het begrip 'massajeugd' en daarnaast op de twijfelachtige objectiviteit en de gebruikte methode. De massajeugd wordt volgens de analyse af en toe karakteristiek beschreven, maar nergens worden de diepere gronden van het gedrag systematisch blootgelegd. Vervolgens wordt er felle kritiek gegeven op de onwetendheid wat betreft kerkelijke verschijnselen.

Wat de objectiviteit betreft, heeft het K.S.K.I sterk de indruk, dat bepaalde religieuze en kerkelijke verschijnselen geïnterpreteerd worden vanuit een levenshouding, waarvan niet gezegd kan worden dat zij van de religieuze of kerkelijke gedachtenwereld is vervreemd, maar veeleer dat deze haar even vreemd is als het Sanskriet de gemiddelde Nederlander.¹²²

Verder wordt duidelijk dat het K.S.K.I ook kritiek had op de onderzoeksmethode van de massajeugdonderzoekers. Die zou onbetrouwbaar zijn geweest, (waarom wordt niet beargumenteerd), waardoor de sterk negatieve resultaten niet helemaal vertrouwd kunnen worden. Daarnaast vloeit er geen praktische conclusie, zoals een vorm van therapie, uit het onderzoek. Weer beschrijft de *Leeuwarder Courant* de situatie zonder zelf stelling te nemen. Het kan naar aanleiding van bovenstaande artikelen gezegd worden dat het onderzoek en het bronnenboek vlak na verschijnen al een negatieve reputatie hadden. Mogelijk is dit deels een verklaring waarom de *Leeuwarder Courant* voornamelijk afstandelijk over de problematiek spreekt en bijvoorbeeld weinig Friese situaties beschrijft. De Friezen wilden het sterk negatieve beeld, zoals geschetst in het bronnenboek, niet onderschrijven. Er werd daarom voornamelijk geschreven over conferenties en gebeurtenissen buiten Friesland om de problematiek sterker als een

¹²¹ *Leeuwarder Courant*, "Critiek van K.S.K.I op rapport 'Massajeugd'," 23-03-1954, 9. Via Dekrantvantoen.

¹²² *Leeuwarder Courant*, "Critiek van K.S.K.I op rapport 'Massajeugd'," 23-03-1954, 9. Via Dekrantvantoen.

landelijk, en niet als een specifiek Fries probleem weg te zetten.

Conclusie

In dit concluderende hoofdstuk zal ik een antwoord geven op mijn hoofdvraag: hoe schrijven de *Leeuwarder Courant* en de *Feanster* over de relatie tussen jeugd en film tussen 1945 en 1960? In bovenstaande hoofdstukken heb ik gepoogd te laten zien hoe de jeugd getypeerd wordt, en dat er duidelijk sprake is van verschillende 'jeugden'. De jeugd wordt zelden als een homogene groep gezien. Als dit in uitzonderlijke gevallen wel zo is, wordt ze sterk als massa gepresenteerd die handelingsonbekwaam is. Bioscoopbezoek of film wordt zelden als positief of mogelijk verrijkend neergezet.

Op het eerste gezicht lijkt er wellicht weinig bijzonders of spannends aan de hand met de berichtgeving over de relatie tussen jeugd en film. Als er echter op een andere manier naar de berichtgeving wordt gekeken valt op dat de berichtgeving in de *Leeuwarder Courant* sterk secundair van aard is. Met secundair bedoel ik verschillende dingen. In de eerste plaats dat er amper artikelen geplaatst worden over relevante, Friese gebeurtenissen waar de *LC*-verslaggevers zelf verslag doen en waarop de *LC* een bepaald perspectief geeft. Als het om de jeugd- en bioscoopproblematiek gaat, worden hoofdzakelijk artikelen geparafraseerd uit andere Nederlandse kranten zonder dat de *LC* hier zelf een draai aan geeft. Daarnaast wordt er veel verslag gedaan van lezingen of bijeenkomsten elders in het land, maar ook weer zonder een eigen perspectief van een journalist van de *LC*. Er wordt dus amper iets toegevoegd aan deze bronnen, door bijvoorbeeld te benoemen dat de situatie wellicht anders was in Friesland of door het oneens te zijn met een lezing. De uitzonderlijke artikelen waarin wél kritiek wordt gegeven (en waar dus ook geen sprake is van parafraseringen van stukken uit andere kranten) zijn enkele kritieken die in 1953-1954 zijn verschenen op het onderzoek *Maatschappelijke verwildering der jeugd* en het bijbehorende bronnenboek. Deze kritieken zijn niet ondertekend door de redactie van de *LC* maar zijn meningen van lokale Friezen. Slecht één artikel wordt ondertekend door redacteur Jan Piebenga, en is dus duidelijk niet secundair van aard.

Er zijn verschillende mogelijke verklaringen waarom de berichtgeving zo sterk secundair van aard is. Het feit dat er zo weinig verslag gedaan werd van Friese gebeurtenissen kan betekenen dat zulke, aan de jeugd- en bioscoopproblematiek gerelateerde gebeurtenissen amper plaatsvonden, en dat de massajeugd voornamelijk een 'papier probleem' was. In het verslag van de *Feanster* over de twee dronken fietsers te Harkema wordt er wel verslag gedaan van een lokale gebeurtenis waar het 'massajeugdgedrag' lijkt te betreffen, maar er wordt niet sterk oordelend over gesproken. De gebeurtenis wordt ook niet gekoppeld aan een nationale verwildering van de jeugd, maar juist gepresenteerd als lokaal en relatief onschuldig kattenkwaad. Slechts in het verslag over een grote groep jongeren die te Leeuwarden uit de band springt bij de

vertoning van de film *Rock around the clock* is er sprake van een Friese gebeurtenis, waar jongeren zich slecht gedragen en ze hier sterk voor worden veroordeeld. In lijn met mijn onderzoeksmethode is dit een sterk interpretatieve bevinding, die niet kan worden opgevat als een historisch feit. Wellicht komt er een andere bevinding uit als er andere Friese kranten worden geanalyseerd of andere zoektermen worden gebruikt. Dit hoeft an sich geen probleem te zijn, zolang de lezer van dit onderzoek zich bewust is van de interpretatieve aard ervan en de uitkomsten niet ziet als keiharde historische feiten.

De sterk secundaire berichtgeving past om twee redenen binnen de ideologische positie van de *LC*, zoals uiteengezet in de inleiding. Ten eerste toonde de *LC* geen expliciete politieke voorkeur en stond ze bekend om een evenwichtige inslag. Ze probeerde geen bevolkingsgroep te kwetsen of te discrimineren en benadrukte hiermee haar standpunt van onafhankelijkheid. Er werd geprobeerd om voornamelijk feiten te presenteren zonder een waardeoordeel, waardoor de lezer zelf gestimuleerd werd een mening te vormen. Het past dus binnen de visie van de krant om geen sterke meningen en oordelen te geven maar voornamelijk 'feiten' te presenteren. De *LC* had een erg trouw lezerspubliek en huishoudens zegden zelden hun abonnementen op. Als de *LC* duidelijker een positie zou kiezen dan zou ze wellicht abonnees verliezen en het zou in strijd zijn met hun redactionele uitgangspunten van onafhankelijkheid, evenwichtigheid en het presenteren van enkel feiten. Ten tweede had de *LC* een sterk opvoedende inslag en wilde ze zich presenteren als een krant van goede kwaliteit. Zo plaatste ze voornamelijk voor de oorlog vaak lange artikelen en schreef veel over religie, cultuur (voornamelijk literatuur) en politiek. Na de oorlog probeert de *LC* de lezer aan te moedigen om kritisch te denken door voornamelijk feiten te presenteren, waarna de lezer geacht werd een eigen visie op het beschrevene te ontwikkelen. Het was daarbij voornamelijk een krant voor liberalen met een burgerlijke inslag, ook al had ze ook een sociaaldemocratische kant. Het getuigt van een bepaalde geleerdheid om voornamelijk te verwijzen naar zogeheten 'goede bronnen': lezingen, conferenties en bijeenkomsten waar wetenschappers en mensen met een bepaalde expertise hun uiteenzettingen gaven. Deze bronnen konden de lezer een sterke fundering geven om zelf een mening op te bouwen. De berichten zijn namelijk wel sterk pluriform van aard: iedere expert kwam met een andere invalshoek of mogelijke oplossing van het massajeugdprobleem.

De pluriformiteit van de berichtgeving in de *LC* lijkt in relatie te staan tot de manier waarop Righart de jeugd in de jaren vijftig ziet; namelijk als schakelgeneratie waarin allerlei typen jeugd naast elkaar bestonden. Righart bedoelt hiermee dat de jeugd in de jaren vijftig balanceerde tussen traditie en moderniteit, en dat dus zowel conservatie als progressieve ideeën over hoe de jeugd zich behoorde te gedragen naast elkaar bestonden. In de berichtgeving bestaat over enkele aspecten consensus

(bijvoorbeeld: film is voornamelijk negatief, al laat de krant zelf zich daar amper over uit), maar tegelijkertijd is er sprake van een pluriformiteit aan ideeën. Zo wordt de jeugd op verschillende manieren getypeerd, maar zijn er ook veel verschillende ideeën over de rol van bepaalde instituties (Kerk, overheid) in het omgaan met de massajeugd. Lynn Spigel benoemt in haar onderzoek dat we het primaire bronnenmateriaal moeten zien als een bron vol diversiteit en tegenstrijdigheden. Dit is ook te zien in de *LC*, waar verschillende ideeën worden gepresenteerd over wat de massajeugd precies is en hoe er het beste mee om kan worden gegaan. Het past binnen de visie van de *LC* om deze visies naast elkaar te presenteren en de lezer de mogelijkheid te geven om zelf een mening te bepalen. Meer dan de helft van de abonnees van de *LC* had ook een abonnement op een andere krant, die wellicht op een andere manier sprak over jeugd- en bioscoopbezoek schreef. Vanuit Spigel's perspectief zou dit betekenen dat er binnen een huishouden meerdere ideologische stemmen waarneembaar waren. Een beperking van mijn onderzoek is dan ook dat ik enkel de stem van de *LC* en de *Feanster* heb kunnen meenemen. Als er in een huishouden meerdere kranten aanwezig waren, is het lastig om te bekijken hoe deze kranten tot elkaar in verhouding stonden voor de lezer. Een grootschaliger onderzoek naar Friese kranten en hun lezerspubliek zou een aanvulling kunnen geven op dit onderzoek.

Dit onderzoek roept tot slot enkele vragen op. Ten eerste en gegeven de specifieke inslag van de *LC*, die de voornaamste bron is geweest: hoe wordt er in andere kranten geschreven over dezelfde problematiek? Een vertekening van dit onderzoek is namelijk dat er slechts één krant is onderzocht (met een klein stukje van de *Feanster* erbij). Het geeft dus geen volledig beeld van het Friese discours, noch geeft het een compleet beeld van hoe de lezer dacht over de jeugd- en filmproblematiek. Zeer waarschijnlijk werd de lezer ook beïnvloed door andere bronnen, zoals buurtbewoners, meningen van lokale autoriteiten (zoals agenten of kerkelijken) en eigen ervaringen. Deze ervaringen zijn nu niet meer te onderzoeken: het krantendiscours is dat echter wél. Het is dus een goede manier om interpretatiemogelijkheden te schetsen, maar niet een complete. Als er onderzoek wordt gedaan naar andere kranten, kan er onderscheid gemaakt worden tussen verschillende typen. Ten eerste kan er gekeken worden naar kranten met een min of meer vergelijkbaar liberaal signatuur. Dan kan er vervolgens nog onderscheid gemaakt worden tussen liberale regionale kranten (waar de *LC* een voorbeeld van is) en liberale landelijke bladen (zoals *NRC* of het *Algemeen Handelsblad*). Uit een oppervlakkige steekproef blijkt dat er tussen 1945 en 1960 in het *Algemeen Handelsblad* 91 artikelen zijn verschenen waarin zowel de woorden jeugd, film als bioscoop in voorkomen. Voor het *NRC* worden er met deze zoektermen geen artikelen gevonden. Als er bij het *NRC* wordt gezocht op enkel massajeugd, komen er echter 608 hits naar boven. In het *Algemeen Handelsblad* zijn ter vergelijking slechts 37 artikelen te

vinden waarin de term massajeugd voorkomt. Deze artikelen zijn te vinden in de digitale krantendatabase *Delpher*. Uit deze oppervlakkige steekproef kan al worden opgemaakt dat er in ieder geval met andere termen en met andere mate over de jeugd- en bioscoopproblematiek werd geschreven in verschillende kranten, zelfs in kranten met een vergelijkbare signatuur en vergelijkbaar verspreidingsgebied.

Vervolgens kan er ook gekeken worden naar kranten met een duidelijk andere signatuur, zoals kranten met een duidelijke politieke oriëntatie (zoals communistisch) of kranten met een sterk religieuze aard. Ook dan moet er onderscheid gemaakt worden tussen regionale en landelijke kranten. Hieruit volgen de vragen: leeft het jeugd- en bioscoopdiscours voornamelijk binnen de liberaal/burgerlijke doelgroep, of leeft dit discours ook binnen kranten van andere signatuur? Wordt er op dezelfde manier en met dezelfde intensiteit over geschreven of komt de problematiek op een andere manier aan bod? De publieke opinie rondom het bioscoop- en jeugd probleem is in deze scriptie dus voor slechts een klein deel onderzocht. Hopelijk wordt er, naar aanleiding van bovenstaande suggesties, verder onderzoek verricht om een completer beeld te kunnen schetsen.

Literatuurlijst

Abma, Ruud. "Jeugdonderzoek in Nederland." In *Jeugd in meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren*. Redactie door A. Dieleman, F. van der Linden en A. Perreijn, 85-101. Utrecht: De Tijdstroom, 1993.

Broersma, Marcel. *Beschaafde vooruitgang: de wereld van de Leeuwarder Courant, 1752-2002*. Leeuwarden: Friese Pers Boekerij, 2002.

Broersma, Marcel. "Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron." *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14.2 (2012): 29-55.

Dibbets, Karel. "Bioscoopketens in Nederland: economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928-1977." Master thesis, Universiteit van Amsterdam, 1980.

Dibbets, Karel. "Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land." *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9.2 (2006): 46-64.

Ellemers, Joop. "De jaren vijftig in Nederland." In *Jaarboek mediageschiedenis 7, de jaren vijftig*. Redactie door Karel Dibbets. Amsterdam: Stichting Mediageschiedenis, 1995.

Frieswijk, Johan. *Geschiedenis van Friesland 1750-1995*. Redactie door Johan Frieswijk, Jo Huizinga, Lammert Jansma en Yme Kuiper. Amsterdam: Boom, 1998.

Maltby, Richard. "New Cinema Histories." In *Explorations in New Cinema History: Approaches and Case Studies*. Redactie door Richard Maltby, Daniel Biltereyst en Philippe Meers, 1-38. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2011.

Righart, Hans. *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1995.

Righart, Hans en Piet de Rooy. "In Holland staat een huis. Weerzin en vertedering over 'de jaren vijftig'". In *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Redactie door Paul Luykx en Pim Slot, 11-18. Hilversum: Verloren, 1995.

Spigel, Lynn. *Make Room for TV: Television and the Family Ideal in Post War America*.

Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Spigel, Lynn. "The Rise of Television and its Audience. Reception History as Cultural History." *Angelo State University Symposium*, 1998,
https://www.angelo.edu/events/university_symposium/98_Spigel.php. Geraadpleegd op 10 september 2017.

Thissen, Judith. "Introduction: A New Approach to European Cinema History." In *Cinema beyond the City: Small-Town and Rural Film Culture in Europe*. Redactie door Judith Thissen en Clemens Zimmermann, 1-22. Londen: Palgrave/British Film Institute, 2016.

Thissen, Judith en André van der Velden. "Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis: een eerste verkenning." *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 12.1 (2009).

Bronnenlijst

Kranten

Leeuwarder Courant, "Bandeloze jeugd," 05-08-1953, 1. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Belangwekkende inleiding over jeugd en film," 17-04-1947, 2. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Bioscoop oefent niet steeds een invloed ten goede uit" 02-03-1957, 11. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Critiek van K.S.K.I op rapport 'Massajeugd'," 23-03-1954, 9. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "De massa, moloch van onze tijd," 07-02-1951, 5. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Geen optimisme over cultureel leven in Opsterland," 15-10-1957, 7. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Geen verval, maar winst," 05-09-1957, 1. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Harkema vraagt in plaats van woorden nu eens daden van de overheid," 19-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Het platteland is niet meer een afgesloten gebied," 30-10-1952, 5. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Industrialisatie en massajeugd," 06-07-1951, 3. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "In Opsterland kom cursus over het zien van film," 08-03-1957, 9. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Kerknieuws," 20-01-1954, 3. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Kerknieuws" 28-06-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Materiaal te oud en te eenzijdig, zeggen acht bevoegde Ureterpers," 15-08-1953, 4. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Platteland heeft kans film in goede banen te leiden," 20-04-1959, 6. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Politie opnieuw slaags met jeugd: filmverbod!" 22-10-1956, 11. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Positiever houding onder gereformeerden tegenover film," 17-06-1958, 2. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Problemen van jeugd en film," 16-05-1956, 5. Via Dekrantvantoen.

Leeuwarder Courant, "Rapport 'massajeugd' Leeuwarden," 18-11-1953, 7. Via Dekrantvantoen.

De Feanster, "Rottevalle," 21-10-1955, 1. Via Dekrantvantoen.

Internet:

Boekenmuseum.nl. "Daalder", Bekeken op 01-01-2018.

<http://boekenmuseum.nl/daalder.htm>

Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie." Bekeken op 31-10-2017.

http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=0-1&positie=9&id=120850988

Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie." Bekeken op 31-10-2017.

http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=3-1&id=120851066&index=0

Centraal Bureau voor de Statistiek, "Historische collectie." Bekeken op 31-10-2017.

http://www.historisch.cbs.nl/detail.php?nav_id=4-1&id=120851570&index=7

Jeugdonderzoek:

Bronnenboek. 's-Gravenhage: Staatdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 1953.

Langeveld, M.J. "Maatschappelijke verwildering der jeugd. Rapport betreffende het onderzoek naar geestesgesteldheid van de massajeugd". 's-Gravenhage: Staatdrukkerij-

en Uitgeverijbedrijf, 1952.